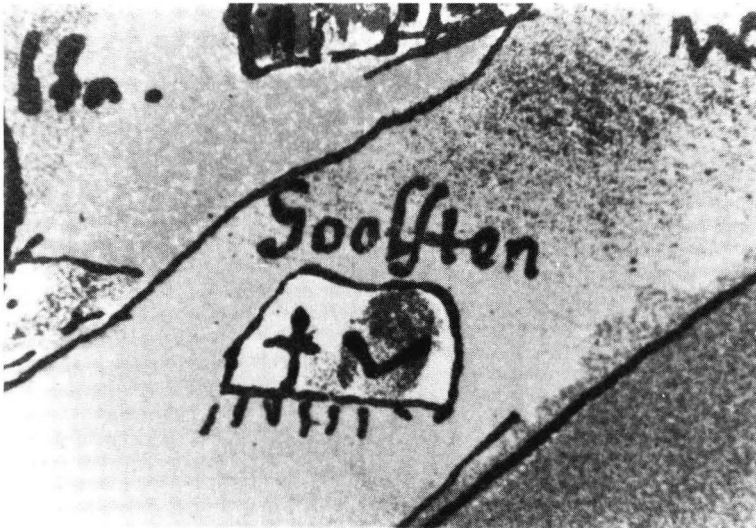

Rillankivi ja Oulaisten merkkikivet — Pähkinäsaaren rauhan rajapyykkejä?

I

Kahden ensimmäisen kuvan tarkoitus on kuvata historianharrastuksen kehitystä Suomen kansan keskuudessa viimeisten vuosikymmenten aikana. Tällä kehityksellä on sekä myönteisiä että kielteisiä puolia. Toisessa kuvassa on Solsten-Päiväkivi, sellaisena kuin se on esitetty eräässä Täyssinän rauhan rajakartassa vuodelta 1595 (Kuva 1), ja toisessa Rillankivi kuvattuna vuonna 1987 (Kuva 2). Solsten-Päiväkivi nähdään Vuoksessa, nyttemmin Neuvostoliitossa, sijaitsevana, kun taas Rillankivi nykyään on Pihlputaan, Pielaveden ja Pyhäjärven kuntien rajapiste ja näin ollen myös nykyisten Vaasan, Keski-Suomen ja Oulun läänien rajapiste.

Nämä kaksi kiveä yhdistää Pähkinäsaaren rauha vuodelta 1323. Tämä rauhansopimus määräsi ensimmäisen kerran erinäisten rajapisteiden avulla Ruotsin ja Novgorodin välisen rajan, joka alkoi Siestarjoen (Rajajoen) suusta. Tässä rauhassa Solsten-Päiväkivi mainitaan neljäntenä rajapisteinä sillä rajaosuudella, joka halkaisee Karjalan kannaksen. Solsten-Päiväkivi otetaan rajapisteeksi myös Täyssinän rauhassa, ja se oli sittemmin Valkjärven ja Sakkolan pitäjien välinen rajapiste, joten sekä sen sijainti että rajapyykin luonne on tunnustettu Pähkinäsaaren rauhasta alkaen. Sa-

Kuva 1. Solsten/Päiväkivi, faksimilen mukaan, Rågångskarta öfver gränsen åt Ryssland från Finska viken till Varpavuori (1595—96), *Sverges Traktater* 5: IV.

Kuva 2. Rillankivi, valok. kirj.

maa ei voida sanoa Rillankivistä, jota ei mainita Pähkinäsaaren sopimuksessa. Itse asiassa se yhdistetään Pähkinäsaaren rauhan rajaan vasta 1950-luvulla. Meillä on siis käsillä toisaalta Pähkinäsaaren rauhan autenttinen rajapyykki ja toisaalta rajapyykki, jonka yhteys tähän sopimukseen, kuten tulemme näkemään, kuvastaa nykyajan vailla todellista lähdepohjaa olevia spekulatioita.

Mitä näille kahdelle kivelle sitten on tapahtunut? Pähkinäsaaren rauhan autenttinen rajapyykki Solsten-Päiväkivi yksinkertaisesti hajotettiin 1930-luvulla rakennusten kivijaloiksi.¹ Sitä vastoin Rillankivistä tehtiin 1960-luvulla Pähkinäsaaren rauhan komeileva muistomerkki.

Näiden kahden rajapyykin erilaiset kohtalot ovat oireellisia tälle kehitykselle, joka on ilmennyt ei vain populaaritieteellisten historiallisten esitysten jatkuvasti laajenevina markkinoina, vaan myös historiallisten alojen tutkimustoimintana, jossa tekijöinä eivät ole varsinaiset ammattihistorioitsijat, vaan puhtaat amatöörit tai muiden tieteenhaarojen ammattilaiset, kuten kansatieteilijät.

Tässä yhteydessä lisääntyneen huomion kohteena on ollut erityisesti Pähkinäsaaren rauhan raja, joka muodostaa klassisen tutkimusongelman. Lähdepohjan hataruus on aiheuttanut voimakkaan hypoteettisia, maantieteellisesti laajalle levinneitä ratkaisuehdotuksia, mistä todellisuudessa on seurauksena, että rajan kulkua Varkauden pohjoispuolella on voitu etsiä alueelta, joka vastaa noin kahta kolmannesta nyky-Suomen pinta-alasta. Enemmän tai vähemmän vakavissa yhteyksissä esitettyjä ratkaisuehdotuksia siihen, missä vuoden 1323 rajan voidaan ajatella kulkeneen, onkin lähes rajaton määrä.

Seuraavassa tarkastelemme lähemmin kahta rajapyykkiä tai rajapyykkien ryhmää, jotka on yhdistetty Pähkinäsaaren rauhaan. Kummassakin tapauksessa se on tapah-

tunut heikon lähdekritiikin perusteella. Siitä huolimatta niiden yhteys tähän rauhansopimukseen on saanut kirjallisuudessa laajaa kannatusta. On kyse jo mainitusta Rilankivestä sekä Oulaisten kunnan Matkanivan kylässä sijaitsevista viidestä merkkikivestä. Näille on yhteistä, että ne molemmat sisältyvät Kustaa Viikunan rajakäsitukseen tai selitetään sen perusteella. Toinen yhteinen piirre on, että ne molemmat on varustettu kruununmerkein, mikä teorioiden alullepanijoille on ollut todistusaiheena — Matkanivan tapauksessa ainoa sellainen — pyykkien käsittämiseksi valtakunnanrajan merkeiksi. Tästä syystä tarkastelemme ensin lähemmin joitakin rajankäynnissä käytettyjä symboleja, erityisesti kruunusymbolia.

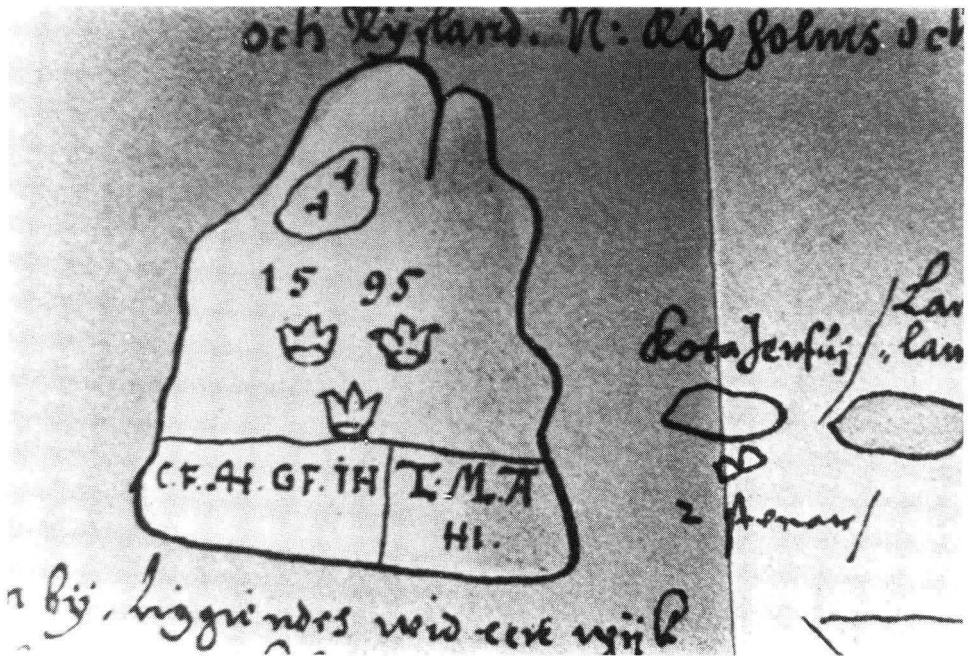
II

Kruunun käyttö Ruotsin symbolina Täyssinän rauhansopimuksen rajapyykeissä on tunnettua. Tärkeimmät rajapisteet, kuten Ohtaansalmen rajakivi (Kuva 3), merkittiin kolmella kruunulla, muut taas yhdellä kruunulla. Monet näistä Täyssinän rauhansopimuksen rajakivistä ovat tiedossa tänäkin päivänä. Tämän lisäksi niitä on osittain kuvattu niissä rajankäyntiasiapapereissa ja kartoissa, jotka laadittiin, kun raja käytiin vuosina 1595—96.²

Sitä vastoin ei tiettävästi tunneta varmuudella ajoitettuja aikaisempia esimerkkejä kruunun käytöstä rajankäynnin yhteydessä — olipa kyse valtakunnanrajoista tai muista rajatyypeistä. Pähkinäsaaren rauhansopimuksesta ei ilmene, miten rajapisteet piti merkitä. Mutta Täyssinän rauhansopimuksen jälkeisistä rajankäyntiasiapapereista tiedetään,

Kuva 3. Ohtaansalmen rajakivi, Täyssinän rauha, valok J. Ahvenainen, museovirasto, historian kuvaarkisto.

Kuva 4. Varpavuori, faksimilen mukaan, Rågångskarta öfver gränsen åt Ryssland från Finska viken till Varpavuori (1595—96), *Sverges Traktater* 5: IV.

että rajan uudelleenmerkinnän yhteydessä tietyistä paikoista löydettiin jo olemassa-olevia merkkejä. Tosin ei aina ilmene selvästi, ovatko rajankäyntiasiapapereissa mainitut merkit vastahakattuja vai jo aikaisemmin olemassaolleita. Siellä, missä ristinja kruununmerkkejä ei nimenomaan sanota vastahakatuiksi vuosina 1595—96, ne saattavat siis teoreettisesti olla vanhempia.

Kääntäen Varpavuoren (Kuva 4) koukunmerkistä ("krok"), jonka vuonna 1595 sanotaan olevan vanha merkki, pätee, että sen ei tarvitse olla vanhempi kuin 1595 niissä kahdessa muussa paikassa, missä se esiintyy, Retunsaarella ja Päiväkiessä (vrt. Kuva 1). Todennäköisyys puhuu kuitenkin sen puolesta, että nämä "koukut" todellisuudessa ovat varhaisempia.³ Siksi koukkuksymbolin⁴ voidaan ajatella olevan peräisin Pähkinäsaaren rauhasta. Tosin Pähkinäsaaren rauhansopimuksessa ei mainita Retunsaarta eikä Varpavuorta, mutta ne sijaitsevat kuitenkin siellä, missä rajalinja oletettavasti on kulkenut, ja Jarl Gallén voi hyvinkin olla oikeassa arvelussaan, että Pähkinäsaaren rauhan rajankäynnissä ei tyydytty sopimuksessa mainittujen rajapisteiden merkitsemiseen, vaan ainakin tietyillä osuuksilla otettiin muitakin mukaan.⁵ Mahdollista on kuitenkin myös se, että "koukut" ovat peräisin joistakin niistä myöhemmistä rajankäynneistä, jotka lienevät edellytys 1400-luvulta ja myöhemmältä ajalta peräisin olevalle, säilyneelle rajapisteluetteloiden joukolle.

Kruununmerkin merkityksestä ja käytöstä on olemassa erinäisiä säännöksiä, vaikakaan mitään konkreettista tietoa sen käytöstä rajankäyntien yhteydessä ei näytä löytyvän useimmiten yleisluontoisten asetusten, määräysten ja kiertokirjeiden painetuista kokoelmista.

Kuva 5. Kinneskogan kruununpuiston rajakivi Marsbogårdenilla vuodelta 1688, valok. kirj.

Kuninkaallisessa päätöksessä joulukuun 2. päivältä 1674 kruununvoudit (kongl. befallningsmän) saavat valtuudet julistaa kruununmerkillä jotakin regaaliksi.⁶ Mutta sen lisäksi kruununmerkkiä käytettiin vakauslaitoksessa osoittamaan, että mitat ja painot vastasivat ilmoitettua lukua, kuten ilmenee 19. huhtikuuta 1667 päiväystä memoriaalista.⁷

Sen erotusvaiheen aikana, joka reduktiossa seurasi ensimmäisten metsäkomissioiden (skogskommissioner) muodostamista, luotiin joukko kruununpuistoja. Ainakin ensimmäisten puistojen rajojen merkitsemiseksi käytettiin ”kruunattuja kiviä”, ja niissä tapauksissa kruununmerkkien piti epäilemättä osoittaa regaalia, kuten vuosina 1687—88 muodostetun Kinneskogan kruununpuiston tapauksessa (Kuva 5).⁸ Samoin on täytynyt olla, jos pohjalaisten väite — kiistassa hämäläisten kanssa vuonna 1764 Rillankiven oikeasta sijainnista (josta tuonnempana enemmän) — että kruununmerkki hämäläisten Rillankiveksi väittämässä kivessä, jossa nyt on jälkiä kah-

desta kruununmerkistä, oli pohjalaisen maanmittarin hakkaama kruununmetsän merkiksi. Näin ollen se ei ollut hämäläisten arvelujen mukainen todiste siitä, että tämä Rillankivi olisi ollut osa vanhaa lääninrajaa.

Vakauslaitos siirrettiin kuitenkin vuonna 1735 maanmittauslaitoksen alaisuuteen ja vuotta myöhemmin annettiin määräys, joka asetti säännöt tälle toiminnalle. Nyt määrättiin, että maanmittarien piti suorittaa kruunaus ”med Kronomärke, Initialbokstäfverne af Justerarens Namn, Årtalet, Månad, Dag och Nummer”.⁹ Kun tämän jälkeen näemme rajankäynnissä käytetyn kruununmerkkiä, on usein vaikeaa ratkaista tarkasti, mikä merkitys sille pitää antaa, jos tämä ei ilmene tästä nimenomaisesta rajanmuodostuksesta säilyneestä lähdeaineistosta. Voimme kuitenkin todeta, että kruununmerkkiä vihreällä paaluihin maalattuna käytetään Suomessa edelleen valtionmetsien rajamerkinä.¹⁰

Kuitenkin, kun maanmittari Karl Holmlund avustajineen vuosina 1760—61 kävi rajan silloisten Pyhäjoen ja Kalajoen suurpitäjien välillä ja merkitsi sen 200 rajakivellä, joista suurin osa (kaikki?) oli varustettu kruununmerkillä, etukirjaimilla, vuosiluvulla ja numerolla (ks. Kuva 6),¹¹ on kruununmerkin tässä tapauksessa lähinnä täytynyt laillistaa ja taata rajan oikea kulku, sen virallinen ja loukkaamaton luonne. Kruununmerkkiä käytettiin siis tässä pikemminkin vakauslaitoksen sääntöjen mukaisesti.

Jos tarkastelemme rajankäynnin yhteydessä käytettyjen kruununmerkkien muotoilua, voimme todeta sekä tyyliteltyjen että naturalististen kruunujen käyttöä. Täysinän rauhan suurin piirtein yhtenäisesti muotoillut kruunut täytyy lukea ensimmäiseen ryhmään kuuluviksi, kun taas myöhemmät Kinneskoga-kruunut selvästi pyrkivät olemaan naturalistisia.

Näihin kahteen ryhmään verrattuna Karl Holmlundin käyttämät kruunut edustavat vielä pidemmälle kehittyntä tyylitellyä tunnusomaisessa, melkein teekannun ta-

Kuva 6. Kiven n:o 191 rajamerkki, ”Charta Beskrifning och Rågångsprotokoll”-ista, joka liittyy Carl Holmlundin Pyhäjoen ja Kalajoen väliseen rajankäyntiin vuosina 1760—61. MHA F4 18/14.

paissessa muotoilussaan, kiven n:o 191 piirroksesta päätellen (vrt. Kuva 6). Tämä huomattavan suuri maakivi oli kulmarajapyykinä ”på Jokipohjan Cangas” Latvastenjärvellä ja näin ollen päärajapyykki. Karttakuvauksen mukaan se piti piirroksen merkien lisäksi varustaa myös latinankielisellä kirjoituksella ”Hic Parocciarum Pyhä = et Calajoki est limes”. Kirjoitus näkyy vielä, mutta muut merkit valitettavasti eivät — ne on kuitenkin voitu hakata kiven yläpuolelle, jota kiven koon takia ei voitu tutkia.

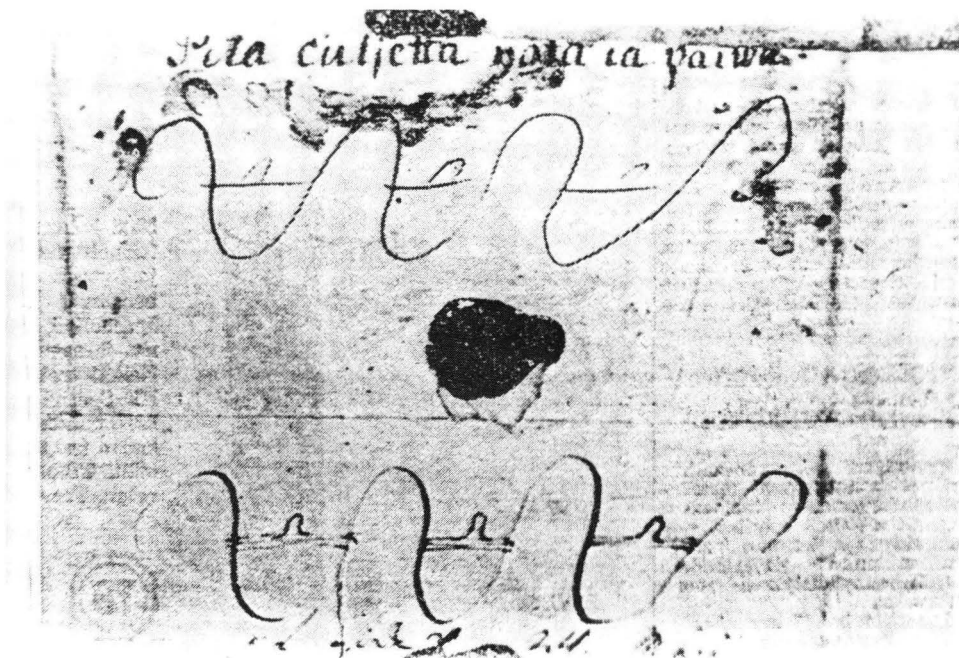
Museoviraston Historian kuva-arkistosta löytyy kuva kivenkappaleesta, jonka kruununmerkki muotoilultaan on lähellä kiven n:o 191 piirrosta. Sen ilmoitetaan löytyneen Isoltasuolta läheltä tietä, joka vie Muhoksen kirkonkylästä Temmekselle, ja siksi voitaneen olettaa sen olevan peräisin Limingan ja Siikajoen pitäjien väliseltä rajalta.¹²

Sitä vastoin Karl Holmlundin vielä säilyneestä rajakivistä n:o 122 löytämämme kruunun todellinen muotoilu, jonka Eero Matinelli vuonna 1969 on esittänyt *Suur-Pyhäjoen Historiassa* (ks. Kuva 7), ei täysin vastaa kiven n:o 191 piirrosta.¹³ Kun piirroksen kruunua — samoin kuin Isonsuon kivenkappaleen kruunua — voidaan luonnehtia teekannun tapaiseksi, kiven n:o 122 kruunua täytyy luonnehtia lähinnä kulhon tai maljakon muotoiseksi. Yhteistä niille — suhteessa Täyssinän kruunuihin — ovat loivasti ulos- ja alaspäin kaarevat sivusakarit ja korkealla sijaitseva poikittaispalkki.

Nämä ovat piirteitä, jotka yhdistävät nämä kruunumuodot, erityisesti kivistä n:o

Kuva 7. Rajapyykki n:o 122 Pyhäjoen ja Kalajoen väliseltä rajalta. Valok. T. Luoto 1966, *Suur-Pyhäjoen historian*, 1969, mukaan.

Kuva 8. "Aaltokruunuja", *Liitto* 7. toukokuuta 1957:n mukaan.

122 löytämämme muodon, Rillankivestä ja Oulaisten merkkikivistä löydettiin kruunumuotoihin. Tämä seikka näyttää kuitenkin jääneen huomaamatta niiltä tutkijoilta, jotka vuoden 1969 jälkeen ovat tarkastelleet näitä kiviä.

Toinen tärkeä seikka (jotka Lauri Seppänen on jo havainnut ja esittänyt vuonna 1957 sanomalehtiartikkelissa "Rajapyykkien vaakunamerkit — Valtion maitten omistusmerkkejä"¹⁴⁾ on, että tämä kruunumuoto näyttää olevan peräisin 1700-luvun kansliakäytännöstä. Tämän käytännön mukaan kolme kruunua, silloin kun ne piti piirtää nopeasti käsin, piirrettiin nelihuippuisena aaltoviivana, jonka huippujen väliin sitten lisättiin palkkeja (vrt. Kuva 8). Näin ollen meidän on siis mahdollista tyypologisesti ajoittaa tämä kruunumuoto 1700-luvulle, ja voimme Seppäsen tavoin kutsua sitä "aaltomuotoiseksi". Kopio tästä artikkelista löytyy Museoviraston Historian kuva-arkiston kokoelmasta *Raja- ja tiemerkit*, mutta se on ilmeisesti jäänyt huomaamatta niiltä museovirastolaisilta, jotka ovat työskennelleet Rillankiven ja Oulaisten merkkikivien parissa.

III

Rillankiven tie Pähkinäsaaren rauhan rajapyykin asemaan voidaan jakaa kolmeen vaiheeseen:

1) Jalmari Jaakkolan itsepintainen tulkinta Turun Maa- ja metsätalouden vuonna 1415 julistamasta vahvistuksesta, joka koski toisella puolella Hämeen ja Satakunnan, toisella puolella Savon ja Lapveden välistä rajaa. Tulkinta heijastaa pikemmin Jaakkolan yleistä rajakäsitystä kuin tekstin sanamuotoa, sillä Lastakoski ja Karialama-

sælki kuvauksessa ”Mwrasmaki mit i Sonnajoki twert offuer, ther næst Lastakoski eller Karialamasælki” katsotaan nykyisin tuntemattomiksi paikoiksi, samalla kun ”twert offuer” Suonenjoki sivuutetaan. Sen sijaan, että raja tekstin sanamuodon mukaan jatkaisi samaan yleiseen suuntaan kuin ennen Suonenjokea joko Lastukoskelle tai edelleen Maanselälle, se kääntyykin Jaakkolan tulkinnessa Suonenjoella luoteeseen, minkä jälkeen se jatkuu Suonenjokea pitkin ja kulkee yli Maanselän (jota tällä osuudella sanotaan Suomenseläksi) Rillankiven läheisyydessä. Tämä rajalinja muodosti siis vanhan, Jaakkolan oletaman Hämeen ja Karjalan heimorajan, joka viimeisellä osuudellaan olisi sama kuin vuoden 1323 jälkeinen valtakunnanraja.¹⁵

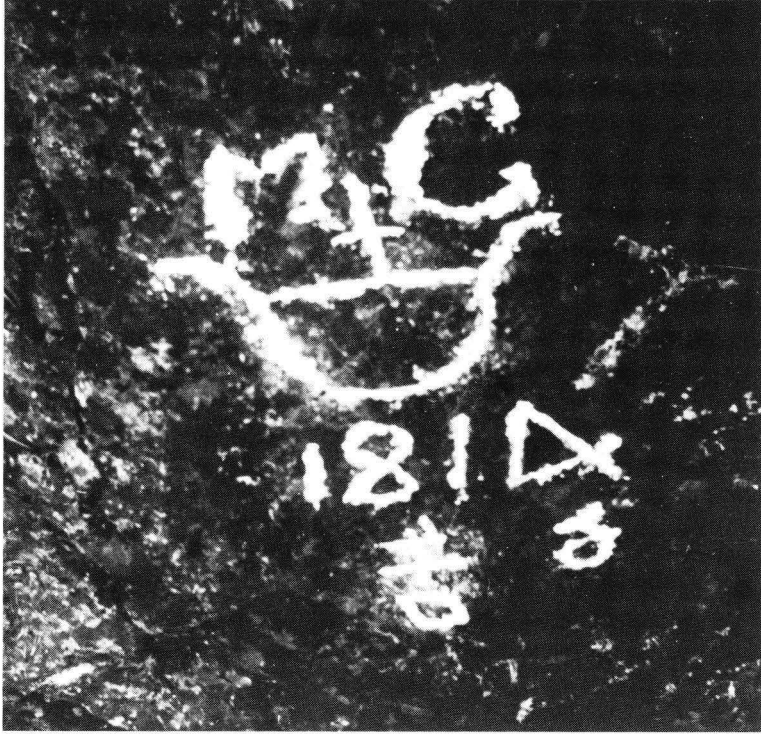
2) Asko Vilkuna, viittaamatta Jaakkolan tulkintaan, mutta myös sen enempää todistelematta, pitää itsestään selvänä, että vuoden 1415 päätepidettä täytyy etsiä Suomenselältä. Hän kiinnittää huomiota siihen, että paikalliset kansantarinat mm. kertovat Rillan olleen ilkeämielinen upseeri (vaihtoehtoisesti aatelismies, maanmittari tai insinööri), jonka hänen avustajansa surmasivat ja hautasivat ison kiven alle. Tämän jälkeen kivi nimettiin hänen mukaansa Rillankiveksi.

Vaikka Asko Vilkuna on tietoinen siitä, että kyse on vaeltavasta tarinasta, hän löytää siitä tukea sille, että Rillankivi itse asiassa vanhoista ajoista on ollut Hämeen, Savon ja Pohjanmaan kulmarajapyykki. Hän nimittäin vertaa kansantarinaa Johan Woiwaleniuksen säilyneeseen konseptiin, joka oli hämäläisten puolesta annettava vastine pohjalaisten valitukselle lääninrajan katselmusoikeuden 18. elokuuta 1764 antaman tuomion johdosta. Tuomio koski kolmen läänin välisen rajan kulkua. Tämän vastineen mukaan kaikki osapuolet ovat yksimielisiä siitä, että kulmarajapyykkiä kutsutaan Rillankiviksi — kiistaa on ainoastaan siitä, mikä kolmesta rajapistestä oikeastaan oli Rillankivi.¹⁶ Vilkuna on vakuuttunut siitä, että hämäläiset olivat oikeassa, ja kysyy itseltään, kuinka vanha tämä Rillankivi voi kulmarajapyykkinä olla. Hän löytää vastauksen yhdistämällä Rillankiven nimen kihlakunnantuomari Håkon Frilleen. Tämä oli nimittäin oikeuden jäsen, kun Maa-oikeus antoi vuoden 1415 päätöksen. Vilkuna olettaa nyt, että Håkon Frille 1410-luvulla on saattanut olla sen tutkimuskomission johtaja tai huomattava jäsen, joka erämaassa oli etsinyt kaukaiset rajapistet, ja mikä olisi silloin luonnollisempaa kuin pääterajapyykin nimeäminen Håkon Frillen mukaan?¹⁷

3) Kustaa Vilkuna omaksui pian poikansa yhdistelmän ja täydensi sitä edelleen Aarne Europaeuksen mukaan vielä aikaisemmin muistiin merkityllä kansantarinalla, jonka mukaan kahdelta suunnalta tulleet rajankävijät olisivat kohdanneet Rillankivellä, missä syntyi tappelu heidän välillään ja yksi heistä, Rilla, surmattiin.

Uutta on kuitenkin nyt, että Kustaa Vilkuna Varkauden (vuoden 1323 sopimuksen Siitti) seudulta on seurannut karjalaisten purjehdusväylää, joka johtaa hänet hie-man pohjoiseen Rillankivestä, sillä Suomenselkä ylitetään Koivujärven ja Pyhäjärven välillä pientä Karjalanjokea (nykyaik. peruskartalla: Karjalaispuro) pitkin. Tämä purjehdusväylä merkitsi Vilkunan mukaan lyhyintä ja helpointa siirtymistä Suomenlahden altaasta Pohjanlahden altaaseen. Sen on täytynyt olla niin tärkeä karjalaisille, että sen on täytynyt muodostaa raja Pähkinäsaaren rauhan yhteydessä, kuitenkin niin, että sen on täytynyt kulkea karjalaisten (so. Novgorodin karjalaisten) hallitsemalla alueella. Rajan on siis täytynyt kulkea tämän purjehdusväylän eteläpuolella, jolloin Rillankivi tulee sijaitsemaan juuri siinä, missä Kustaa Vilkuna ajattelee rajan kulkeneen Maanselän poikki.¹⁸

Vuonna 1962 Pielaveden kunta sitten anoi Rillankiven rauhoittamista viitaten kiven merkitykseen sekä heimorajana että vuoden 1323 valtakunnanrajana. Vuoden

Kuva 9. Rillankiven merkintöjä, valok. H. Syrjälä, museovirasto, historian kuva-arkisto.

1964 alussa (17. 1.) pyydettiin lausuntoa muinaistieteelliseltä toimikunnalta. Asiasta arkistoon laadittu muistio, päivätty 30. 1. 1964, on samankaltainen kuin aikaisempi, päiväämätön (1953?) Hannes Siloranta-Syrjälän lähettämä raportti. Siinä annetaan kuvaus kivistä ja sen merkinnöistä: ”kruunu, jonka sisällä kirjaimet M G, niiden välissä alapuolella tavallinen risti, kruunun alla venäläinen kaksisakarainen risti ja sen oikealla puolella slaavilainen J-kirjain. Näiden — kaiken todennäköisyyden mukaan alkuperäisten merkintöjen — välissä oleva vuosiluku 1814 lienee hakattu silloin kun läänien väliset rajat lopullisesti määriteltiin.” (vrt. Kuva 9, joka oli liitetty raporttiin). Kustaa Vilkunaan viitaten raportissa sanotaan, että ”Rillankivi on melkoisella varmuudella Pähkinäsaaren rauhan (1323) rajakivi”; ”Kruunun sisällä olevat kirjaimet M G tarkoittanevat Maunu Eerikinpoikaa, ristit roomalaiskatolista ja ortodoksista uskontoa, J-kirjain puolestaan merkinnee Novgorodin ruhtinas Jurij’ta”; vihdoin viitataan Håkon Frilleen Rillankiven nimen aiheuttajana.¹⁹

Tämän selvän Vilkunan näkemykseen yhtymisen jälkeen Rillankivestä tuli historiallinen muistomerkki

Kuten edellisestä käy ilmi, muinaistieteellisen toimikunnan raportissa on akateemikko Vilkunan suggeroivan vaikutuksen vahva leima. Kaikki tulkitaan Vilkunan teorian valossa; vaihtoehtoiset tulkinnat jätetään kokonaan tarkastelun ulkopuolelle. Kun raportin kuvausta ja johtopäätöksiä tutkitaan tarkoin, siitä ei itse asiassa löydy mitään, joka positiivisesti voisi tukea teoriaa.

Huomautus ”kaiken todennäköisyyden mukaan”, jonka tarkoitus on tehdä mer-

kintöjen tietyt osat vanhemmiksi kuin toiset, tässä tapauksessa vanhemmiksi kuin 1814, on tyhjä fraasi. Joka niin tahtoi, voisi yhtä oikeutetusti väittää, että 1814 ”kaiken todennäköisyyden mukaan” olisi vanhin osa. Toisin sanoen raportissa ei ole mitään, mikä voisi todistaa, että jotkut osat olisivat vanhempia kuin toiset. Ai-noastaan yhtyminen Vilkun teorian tekee välttämättömäksi sen, että valittujen osien *täytyy* olla vanhempia kuin 1814.

Erilliseksi osaksi tulkittu latinalainen risti, joka symboloisi roomalais-katolista uskoa vuonna 1323, on aivan selvästi osa kruunun kokonaisuudesta. Tämä ilmenee suoraan Silorannan täysikokoisesta piirroksesta, samoin kuin se tunnetaan niistä rajakivistä, joilla vuosina 1760—61 merkittiin Pyhäjoen ja Kalajoen välinen pitäjänraja. Kruunutyyppejä on tyypillistä aaltomuotoa, taas samoin kuin vuosina 1760—61. M G voidaan ilman muuta tulkita sen henkilön etukirjaimiksi, joka vastasi rajankäynnistä, kun kruunu hakattiin kiveen. 1814 taas on se vuosi, jolloin tämä todennäköisesti tapahtui. Tämä on täysin sopusoinnussa sen käytännön kanssa, jonka *tiedämme* olleen käytössä, kun melkein samaan aikaan käytiin raja yhdellä osuudella Pyhäjoen pitäjän rajasta, josta Rillankivikin oli osa toisella osuudella.

Jäljellä ovat ne kaksi merkintää, joiden tulkittiin edustavan venäläistä osapuolta vuonna 1323. Niistä voidaan sanoa, että kumpaakaan merkintää ei muuten tunneta Pähkinäsaaren rauhan varmoista rajakivistä. Kaksisakaraisen ristin alapuolella olevaa ympyränmuotoista kuviota (vrt. Silorannan selvempi täysikokoinen piirros) ei tunneta tämän ristin tunnettujen ortodoksisten esitysten yhteydestä. ”Slaavilainen J” muistuttaa joka tapauksessa enemmän latinalaista ”J”:tä, mutta on varmasti goottilainen ”S”.²⁰ Teoria kärsii lisäksi siitä heikkoudesta, että silloisessa kyrillisessä aakkostossa ei ollut ”J”-kirjainta, sillä ”Ju” nimessä Jurij on yksi kirjain. Tosin se — vähän yksinkertaistaen esitettynä — on peräisin ”i”:stä ja ”o”:sta, mutta tämä kuuluu vaiheeseen ennen 1323.

Sen teorian tukemiseksi, että Rillankivellä olisi yhteys Pähkinäsaaren rauhaan, on väitetty, että sen tietyt merkinnät, esim. kruunu, ”ortodoksinen” risti, M ja mahdollisesti myös vuosiluku, löytyisivät myös Hanhikivestä, joka samoin on yhdistetty Ruotsin ja Venäjän väliseen rajaan. Tähän on Hanhikiven tapauksessa ainakin jonkin verran tukea lähteistä, joskaan tuskin niin kauas taakse kuin Pähkinäsaaren rauhaan asti, sillä kivi on tuskin ollut veden yläpuolella vuonna 1323. Tähän väitteeseen on sanottava, että näille kahdelle kivelle — sen lisäksi, että niillä tuskin on yhteyttä Pähkinäsaaren rauhaan — on yhteistä, että ne molemmat ovat pääterajapyykkejä Pyhäjoen pitäjän rajaosuuksilla.²¹ Siksi ei ole mitään ihmeellistä siinä, että molemmista löytyy samoja merkintöjä, ja ne kaksi ”venäläistä” merkintää on sen takia parasta tulkita sellaisten paikallisten henkilöiden puumerkeiksi, jotka meille tuntemattomana aikana ovat käyneet tämän rajan.²²

Niissä Rillankiven merkinnöistä, joihin on kiinnitetty huomiota, ei siis ole mitään, mikä yhdistäisi ne Pähkinäsaaren rauhaan, eikä myöskään mitään sellaista, mitä ei voitaisi selittää paljon myöhemmän ajan yhteydestä ja käytännöstä käsin.

Myöhemmin muinaistieteellisen toimikunnan seuraaja museovirasto suhtautui jonkin verran kriittisemmin vastaaviin historiallisten muistomerkkien pystyttämistä koskeviin anomuksiin. Tämä käy ilmi, kun Pielavesi vuonna 1974 taas kääntyi museoviraston puoleen saadakseen pystyttää muistomerkin, tällä kertaa Säviänvirralle, joka mainitaan ”Sauikoski”:na vuoden 1452 luettelossa Hämeen ja Savon välisistä rajapisteistä. Taas olisi kyse sekä vanhan heimorajan että vuoden 1323 valtakunnanrajan muistomerkistä. Nyt, kun Jarl Gallénin kirja sillä välin oli ilmestynyt, annet-

tiin sellainen vastaus (päiv. 11. 2. 1975), jossa todettiin, että vuoden 1323 rajan oletettu kulkeminen Säviänvirran kautta oli vain yksi teoria monista mahdollisista, jotka kaikki olivat hypoteettisia ja joita ei voitu todistaa oikeiksi eikä kumota. Siksi voitiin hyväksyä vain heimorajan muistomerkki.

Erityisesti Jarl Gallén on useita kertoja korostanut Jaakkolan vuoden 1415 vahvistuksen tulkinnan kestättömyyttä. Tämä tulkintahan muodostaa varsinaisen perustan teorialle Rillankiven yhteydestä Pähkinäsaaren rauhaan. Kauko Pirinen on myöhemmin yhtynyt Gallénin kantaan, eikä perustelua näin ollen tarvitse tässä toistaa.²³ Sen sijaan ryhdymme tarkastelemaan teoriaa, että nimi olisi peräisin Håkon Frillestä, joka perustuu tämän oletettuun toimintaan vuoden 1415 vahvistuksen yhteydessä.

Teorian lähtökohta on, kuten edellä ilmeni, kansantarina. Historiallisten teorioiden tukena kansantarinat ovat lähderyhmä, johon täytyy suhtautua äärimmäisen epäilevästi. Sen lisäksi itse kansantarina ei yhdistänyt Håkon Frilleä mainittuun kiveen. Sen teki vasta Asko Vilkun tulkinta. Tällöin hän huomaamattaan tuli myös antaneeksi malliesimerkin siitä, kuinka käyttökelvoton kansantarina on historiallisena lähteenä.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimitoimisto on jo kauan lähettänyt työntekijöitä kentälle keräämään aineistoa ja täydentämään kokoelmia. Heidän tehtävänä on ollut itse paikannimiaineiston keruun lisäksi myös kysyä paikallisväestöltä, mitä mieltä ollaan olemassa olevan nimiaineksen alkuperästä. Tässä aineistossa myös Rillankivi esiintyy tasaisin väliajoin 1950-luvulta lähtien. Paikallisväestön antamat selitykset siihen aikaan, kun Vilku kirjoitti Rillankivestä, vastaavat täysin niitä kansantarinaita, joihin hän viittaa. 1960- ja 1970-luvun merkinnöissä selitys on kuitenkin toinen. Nyt ”kansantarina” nimittäin kertoo, että Rillankivi on nimetty Håkon Frillen mukaan, joka keskiaikana oli mukana vahvistamassa tätä rajaa.²⁴ Tämä merkitsee sitä, että vähemmän kuin 20 vuotta sen jälkeen, kun Asko Vilku isänsä Kustaa Vilkun vahvasti tukemana esitti yhdistelynsä, siitä on jo tullut osa perimätietoa. Vuonna 1981 — tai pikemminkin vuonna 1977, Tauno Räisänen kuollessa — ympyrä sulkeutuu, kun Räisänen *Pielaveden ja Keiteleen historiassa* tukee oman, Vilkun kanssa yhtäpitävän käsityksensä Pähkinäsaaren rajasta uuteen kehitykseen perimätiedon muodostuksessa: ”Näistä [Maaoikeuden] jäsenistä tutkimus on ollut erittäin kiinnostunut Haakon Frillasta (Frillestä), joka pääviraltaan oli Halikon kihlakunnan tuomari (. . .) ja jonka *perimätieto* väittää antaneen aiheen Rillankivi-nimitykselle . . .” (korostus JL).²⁵

Räisänen vuonna 1981 käyttämän perimätiedon edellytyksenä olevan konstruktion synnystä on siis kulunut vain 30 vuotta, kun ammattihistorioitsija käyttää tätä konstruktiota perimätietolähteenä tärkeän keskiajan historian ongelman ratkaisemiseksi.

Tätä vasten on mielenkiintoista havaita, miten 1700-luvun hämäläiset kykenivät panemaan liikkeelle suuremman lähdekritiikin tuntemuksen kuin meidän aikamme koulutettu historioitsija. Sillä kun mainitussa jutussa vuodelta 1764 Rillankiven oikeasta sijainnista (josta tuonnempana enemmän) hämäläisille esitetään pohjalaisten viittaus vanhaan tarinaan siitä, että näiden oikeana Rillankivenä pitämä kivi on ollut varustettu vuosiluvulla 1453 (millä pohjalaiset halusivat todistaa sen yhteyden vuoden 1452 julistukseen), hämäläiset vastaavat, että ”denne så kallade gla sägen, är allenast 8. år gl och år 1756. upkommen, då Rillankifvi N:o 48 (hämäläiset pitivät kiveä n:o 47 oikeana Rillankivenä), äfven blef skapt af österbotningarne” (vuonna

1756 olisi nimittäin, kuten jutusta aikaisemmin ilmenee, vuoden 1452 tuomio löytynyt).²⁶

Olipa se kuinka tuskallista tahansa, erityisesti kun lähdeaineisto on niin hataraa, kuin se Suomen keskiajan historian kohdalla on, historioitsijan *täytyy* luopua tämäntyyppisen lähdeaineiston käytöstä. Saavutettavat tulokset ovat joka tapauksessa niin epävarmoja, että ne pyrkivät olemaan mielenkiinnostomia. Seuraavassa ryhdyimme sen sijaan tarkastelemaan ilmeisesti vanhinta Rillankiveen olemassaoloa koskevaa lähdeaineistoa: hämäläisten jo mainittu ja julkaistu vastine vuoden 1764 jutussa, sekä viisi vuotta vanhempi käräjätoimitus Pyhäjoen kesä- ja syyskäräjiltä.

Kaikkein tärkeintä mainituissa vuoden 1764 jutussa Rillankiven rajapyykin luonnetta ajatellen on, että kaikki osapuolet ovat yksimielisiä siitä, että *jokin* Rillankivi on oikea kolmen läänin rajapiste. Sitä vastoin ollaan eri mieltä siitä, mikä ainakin kolmesta ehdotetusta rajapisteestä, n:o 47, 48 vai 49, on *oikea* Rillankivi. Rillankivi ei siis näytä olevan määrättyyn kiveen liittyvä nimi, vaan se liittyy toiminnallisesti rajan kulkuun sinä pisteenä, jossa kolmen läänin rajat yhtyvät.

Saamme vahvistusta tähän arveluun, kun tarkastelemme viisi vuotta vanhempaa käräjätoimitusta Pyhäjoen kihlakunnankäräjiltä syyskuun 28. päivältä 1759. Siinä käsitellään riitaa Pohjanmaan ja Savon välisellä lääninrajalla sijaitsevista, Hismäki- ja Huttumäki-nimisistä maa-alueista, missä toisella puolella on Pyhäjoen pitäjän Pyhäjärven asukkaita ja toisella puolella Iisalmen pitäjän Kallioisten ja Nimisjärven asukkaita.²⁷ Osapuolilta kysytään ensin, hyväksyisivätkö he lääninrajan lopullisen vahvistuksen maidensa väliseksi oikeaksi rajalinjaksi, mihin molempien osapuolten asiamiehet vastaavat myönteisesti, mutta ilmoittavat, että erimielisyys koskee juuri lääninrajan vahvistusta. Iisalmen edustaja esittää sitten Pehr Krokin vuosina 1756—57 riitamaista piirtämiin karttoihin vedoten näkemyksensä ”för Kalliois by ifrån Rillankiwi til Loutenlambi och derifrån gerad til Kouwujerwi samt widare til Warpasuonniska therest Nimisjer[w]i byamäns rå skall widtaga”. Tätä vastaan Pyhäjoen edustaja väittää rajan kulkevan ”ifrån omrörde Rillankiwi directe til Mickolan eller Koivumäki och sidst til Warpasuo; utom det är på Chartan uptagen *särskilt* the Pyhäjoki boars angifne Rillankiwi, som är belägen *närmare* på Sawolaxska sidan” (korostus JL).²⁸

Myöhemmin käräjäistunnon aikana kumpikin osapuoli täydentää kuvausta omalla näkemyksellään myös rajan kulusta Nimisjärven kylää vastaan, jolloin siinäkin paljastuu jonkin verran erimielisyyttä. Niinpä Iisalmi väittää rajan kuluksi Varpasuonniska — Lampinsuonlampi — Härkälähdet — Ranninkangas — Pieni Murto-mäki — Lahnakallio. Sitä vastoin Pyhäjoki väittää, että rajan pitää kulkea suoraan Varpasuolta Lahnakalliolle, mikä pitää yhtä nykyisen lääninrajan kanssa.²⁹ Eteläisellä osuudella sen sijaan Iisalmen vaatimus vastaa lähinnä nykyistä lääninrajaa Varpasuolta nykyiselle, viralliselle Rillankivelle. Tässä Pyhäjoki ilmeisesti väittäisi, että rajan, sen sijaan että se kääntyisi länteen Varpasuolla, pitäisi jatkua Varpasuolta eteläiseen suuntaan Mikkolanmäen yli sellaiselle Rillankivelle, jonka heidän on täytynyt ajatella sijaitsevan Koivujärvestä etelään ja nykyisestä, virallisesta Rillankivestä itään.

Näin ollen väitetään myös vuonna 1759, että on olemassa kaksi ”Rillankiveä”. Mutta tähän eivät tämän käräjätoimituksen todistukset Rillankiven paikallistamisesta lopu. Vahvistaakseen vaatimuksiaan riidan kumpikin osapuoli esittää useita vanhoja toimituksia ja vetoaa niihin. Pyhäjoen edustaja viittaa siten kihlakunnantuomari Eric Lohshiöldin johtamaan käräjätoimitukseen syyskuun 7.—8. päiviltä 1692 — jo-

hon vedotaan myös vuoden 1764 jutussa. Siinä sanotaan, että ”räen bör löpa ifrån Koiumäki utmed södra ändan eller stranden af Käckojerwi til Rillankiwi”. Tästä emme tule paljon viisaammiksi, paitsi että Pyhäjoen edustajan mukaan tämän pitäisi osoittaa, että ”Idensalmi boarnes rättighet til det så kallade Saukolähdet som ligger wid faststälte råer aldeles förfaller”. Rillankivi ajatellaan siis taas paikallistetuksi Saukonlähteestä itään.³⁰

Tätä vastaan Iisalmen edustaja esittää kaksi asiakirjaa. Toinen, 16. heinäkuuta 1663 päivätty asiakirja esitetään kokonaisuudessaan, kun taas toista selostetaan seikkaperäisesti. Se on päiväämätön, mutta sen on oltava peräisin suunnilleen samalta ajalta, sillä samat henkilöt esiintyvät molemmissa asiakirjoissa.

Ensimmäisen mukaan Hintza Tikkanen vannoo valan Peenälän(?) talonpoikien ja Wohtomäen kylän välisellä rajalla ”ifrån Soumäki the en källa, deremellan uppå en mihl, sedan till Kåmujerwi latwa eller Matysou, der en pål skall stå, der endes Hyvärilä räå, derif: til Kumbumäki, der sten rå skall wara, derif: til Kivisuanniska, är waten skifte, derif: til Ninimäki, der ock sten rå skall wara, derif: til Loutolampi eller Kackurilampi, derif: Hapamäki, der ock sten rå skal wara, derif: til Saukolähte(?) sedan dernest til Rillankiwi, der ändas Wohtomäki bys rå, derif: Hämasalmi, än derif: til Hachkarierwi, halfwa delen til Tawasterna, sedan derif: til Koiumäen Pohjaspää . . .”. Asiakirjan on todistanut ja allekirjoittanut Johan Ifwarsson.³¹

Samainen Johan Ifwarsson johtaa nimismiehenä (befallningsman) Iisalmen ja Pyhäjärven välistä rajankatselmusta ”efter gammal råmärck, som 24: män hafwa märckt i forðum”. Tässä rajapisteet kuuluvat: ”Til Idensalmi sijdan faller Maanselänraja, Waaxpuronladwa, Palomäki, Lahnakangas, Rillankiwi, Hapamäki, Loudenlambi, Kumbukallio, Komujoen ladwast til Waaxpuron igien en måsa, hetandes Rejuxen newa, deraf flytor en ström öster norr uppå, och annan ström wäster söder, emellan Rillankiwi och Kumbukallio är 3: åker.

Matts Kämäräinenens jordstycke — ligger på den här sidan om Landryggen, Pohjaspuoli Lahnaslewäsuo, Harwajerwi, Pilpajerwi, som witnade Johan Mattsson Kaupinen, Henrik Henriksson Lappalainen, och Pöllö Matz ifrå Pyhäjoki å af hwilka jord hafwa Pyhäjerwi boar tagit 3000 band rogh”.³²

Kun kyse on Rillankiven tunnistamisesta, ovat nämä kaksi suunnilleen samanaikaista todistusta aika ongelmallisia, sillä niitä on vaikeaa saattaa sopusointuun keskenään. Ensimmäinen Rillankivi, jonka pitäisi olla osa rajankäyntiä tunnistamattomien Peenälän talonpoikien ja Vuohomäen kylän välillä, voi hyvinkin vastata jotakin Rillankiveä sillä alueella, mihin sekä Iisalmen että Pyhäjoen edustajat haluavat sen sijoittaa vuonna 1759, siis lähellä nykyistä, virallista Rillankiveä ja Saukonlähdettä. Tuskin se kuitenkaan on sama kuin nykyinen Rillankivi. Jos on oikein, että Saukonlähte pitää sijoittaa Haapamäen ja Rillankiven välille, Rillankiveä täytyy lähinnä etsiä sieltä, mihin Pyhäjoen edustaja vuonna 1759 haluaa sen sijoittaa, Koivujärvestä etelään ja Saukonlähteestä itään. Saukonlähte nimittäin tuskin voi olla muuta kuin nykyinen Keiteleen pitäjän pohjoisosassa sijaitseva Saukonlähte, joka laskee Koivujärven Saukonlahteen, kun taas Haapamäen paikallistamista nykyiselle Haapamäelle edellä mainittujen rajapisteiden Kivisuonniskan, Niinimäen ja Loutelamen perusteella ei voida asettaa kyseenalaiseksi.

Toinen, noin vuodelta 1663 peräisin oleva todiste näyttää sisältävän ristiriitaisia tietoja. Varsinaisessa rajapisteluettelossa voidaan ajatella tapahtuneen sekundaari paikanvaihto, niin että Rillankivi ei alun perin ole seurannut suoraan Lahnakankaan jälkeen. Mutta on myös mahdollista, että luettelo oikeastaan koostuu kahdesta osasta,

missä ensin pohjoista osaa, Maanselänrajaa, kuvataan Vaakspuronlatvan, Palomäen ja Lahnakankaan avulla; sen jälkeen aloitetaan taas aivan etelästä, Rillankivestä. Tällöin sitä seuraavat rajapisteet Vaakspuronlatvaan ja Reijusnevaan asti löytäisivät paikkansa, vaikka onkin vaikeaa yhdistää viimeksimainittua tietoon kahdesta virrasta. Tätä vastaan sotii kuitenkin tieto kolmesta pellostä Rillankiven ja Kumpukallion välillä. Jos tekstiin pitää saada järkeä, niiden täytyy olla nimeltään Pohjoispuoli Lahnasleväsuo, Harvajärvi ja Pilpajärvi, mikä sijoittaa ne aivan pohjoiseen, missä nykyinen lääninraja kääntyy koilliseen suuntaan. Tätä tukee myös Pyhäjoki-todistajan Pöllö Mattsin läsnäolo; hän lienee asunut Komujärven pohjoispuolella, mistä löydämme Pöllö-nimiä.

Ellemme voi ratkaista Rillankiven paikallistamiseen liittyviä ongelmia, voimme joka tapauksessa todeta, että vuoden 1760 aikoihin oltiin yksimielisiä siitä, että Rillankivi oli sen rajapisteen nimitys, missä kohtasivat lääninrajat niiden kolmen läänin välillä, jotka tällä alueella korvasivat vanhat historialliset maakunnat, Pohjanmaan, Hämeen ja Savon; vain siitä oltiin erimielisiä, mistä tämä rajapiste piti etsiä. Tämän erimielisyyden taustana saattaa mahdollisesti olla tämän rajapisteen aikaisempi sijainti pohjoisempana, mikä heijastuu vielä noin vuodelta 1660 olevaan asiakirjaan.

Tässä yhteydessä ei ole merkityksetöntä, että nytemmin virallisen Rillankiven nykyisen romantisoinnin keskeltä löytyy nykyaikainenkin, huomaamatta jäänyt todiste jatkuvasta erimielisyydestä Rillankiven paikallistamisesta. Aikaisemmin mainittiin, että Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimitoimiston paikannimikokoelmat sisältävät joukon keruutietoja Rillankivi-nimestä. Edellä mainitut tiedot koskivat kaikki nykyistä, virallista Rillankiveä. Mutta kokoelmista löytyy vielä yksi nimilippu, jonka tiedot on merkinnyt muistiin Keiteleellä vuonna 1953 Ilona Raatikainen paikallistaen Rillankiven ”Saukonlähteen luona /Sulkava/”. Rilla-tarinaa selostetaan, ja tässä sen syynä on rajakiista, sillä paikka on kolmen pitäjän välinen raja; viimeksi mainitaan, että ”siinä Rillankivessä on vuosluvut ja kaekki”.³³ Ilmeisesti perimätieto pohjalaisten vuosina 1759 ja 1764 puolustamasta Saukonlähteellä sijaitsevasta Rillankivestä on säilynyt aivan nykypäiviin asti, kuten on ollut laita hämäläisten puolustaman, nykyisin virallisen Rillankiven kohdalla.

Tätä taustaa vasten Jarl Gallénin minulle ehdottama nimen tulkinta on oikea. Tämän tulkinnan mukaan nimi Rillankivi olisi johdettu — ei Håkon Frillestä — vaan ilmauksesta ”Tre läns-stenen”, jota hän myöhemmin paransi asuun ”Tre lands-stenen” (missä ’tre’ pohjalaismurteissa voi edustaa ääntämistapaa *tri*).³⁴ Nimi saattaisi siis olla peräisin ainakin vuoden 1634 läänijakoa edeltäneeltä ajalta. Tämä tulkinta ei yhdistä Rillankiven nimeä määrättyyn kiveen, vaan toiminnalliseen käsitteeseen: historiallisten maakuntien Hämeen, Savon ja Pohjanmaan väliseen kulmarajapisteeseen. Kuten tiedetään, voidaan todistaa, että tämä kulmarajapiste ei ole ollut vakio, vrt. sen asteittaista vaellusta länteen ja myöhemmin etelään Maanselkää pitkin, mitä voidaan seurata vuosien 1415, 1446 ja 1452 päätöksissä.³⁵ Tämän tulkinnan avulla ymmärrämmekin paremmin, että 1600- ja 1700- luvulla on voinut vallita sellainen epävarmuus siitä, mikä kivi oli oikea Rillankivi. Tätä epävarmuutta ei ymmärrä, jos nimi Rillankivi olisi liittynyt määrättyyn tapahtumaan ja tiettyyn henkilöön kuten esim. Håkon Frilleen.

Juuri Håkon Frillen ja Rillankiven yhdistäminen on ehkä lähdekritiikin kannalta heikoin kohta Vilkunoiden konstruktiossa.³⁶ Lisäksi sen historiallista todennäköisyyttä on erittäin vaikeaa todistaa. Konstruktion edellytyksenä Vilkunat nimittävät, että Håkon Frille 1410-luvulla olisi ollut rajankatselemuksen kentällä pi-

täneen tutkimuskomission johtaja tai huomattava jäsen. Tämän seurauksena hänen nimensä olisi liitetty pääterajapyykkiin. Syy tähän olettamukseen on ainoastaan se seikka, että Frille esiintyy Maaoikeuden jäsenenä, missä hän Halikon kihlakunnan-tuomarina oli itseoikeutettu jäsen, kun oikeus vuonna 1415 julisti päätöksensä. Mutta miksi tällä hiljattain maahan saapuneella tanskalaisella aatelismiehellä, jonka koko toiminta Söderfinnen ja Halikon kihlakunnantuomarina näyttää rajoittuneen Etelä-Suomeen, olisi ollut tällainen tehtävä vuoden 1415 vahvistuksen yhteydessä oikeuden muiden jäsenten kustannuksella? Hänen sijoituksensa näiden joukossahan ei ole juuri huomattava: hänet mainitaan numerona 11 oikeuden 13 jäsenestä, mikä oletettavasti käy yksiin hänen virkaikänsä kanssa. Jo yksistään tämä tekee epätodennäköiseksi, että juuri hän olisi osallistunut tutkimuskomissioon tai johtanut sitä.

Pahempaa on, että Vilkuonoilta ilmeisesti on jäänyt huomaamatta, että heidän oletamuksensa suorastaan on ristiriidassa vuoden 1415 tekstin kanssa. Itse asiassa täytyy epäillä, että he eivät ole lukeneet tekstiä kokonaisuudessaan. Tekstin mukaan 14 nimellä mainittua miestä, ilmeisesti rajan kummaltakin puolelta, tuli rajankatselmuksen jälkeen oikeuden eteen saadakseen tämän katselmuksen vahvistetuksi. Mukanaan näillä 14 miehellä oli ”tessom godom mannom, som the sigh aff rættten till radz beddes, swa som ær her Rodgher, domproast i Abo, her Jønīs Anundzson, archiediegn, Niclis Tawist och Bencth Lydikkeson”. Vilkunoiden oletaman tutkimuskomission olemassaolo käy siis ilmi suoraan tekstistä. Siihen kuului mm. neljä nimellä mainittua, oikeuden nimittämää puolueetonta henkilöä, ja näillä on ollut juuri se tehtävä, jonka Vilkunat liittävät Håkon Frilleen. Mutta Håkon Frille ei ole tämän komission jäsen; hänet mainitaan vain oikeuden jäsenten joukossa.

Toinenkin seikka viittaa siihen, että Håkon Frillellä ei ole voinut olla muuta tehtävää kuin oikeuden jäsenenä oleminen: kukaan tutkimuskomission neljästä jäsenestä ei istunut tuomarikollegiossa, vaikka heidän asemansa muuten olisi tehnyt heistä siihen itsestään oikeutettuja. Heidän osallistumisensa rajankatselmukseen on ilmeisesti tehnyt heistä jäävejä. Håkon Frillekin olisi tästä syystä ollut jäävi, jos hänellä olisi ollut vastaava tehtävä. Håkon Frillen paikka tuomarikollegiossa on siis pikemmin todistusaihe Vilkunoiden tulkintaa vastaan kuin sen puolesta.

Vihdoin kaikilla neljällä komission jäsenellä, toisin kuin Håkon Frillellä, näkyy olleen jonkinlainen yhteys Hämeeseen ja Satakuntaan: Rodger oli entinen Kangasalan kirkkoherra, Jöns Anundsonilla oli maatila Vesilahdessa, kun taas molemmat maallikot olivat kihlakunnantuomareita, Bengt Lydekeson Ylä-Satakunnassa ja Nils Tawast Hauholla.³⁷ Kuten edellisestä käy ilmi, tässä tutkimuskomissiossa oli silmiinpistävä enemmistö Hämeen eduksi suhteessa Savoona, mikä voi olla yhtenä syynä siihen, että vuoden 1415 vahvistus oli niin edullinen Hämeelle verrattuna myöhempiin vuosien 1446 ja 1452 päätöksiin. Vuoden 1415 tuomiosta ei siis voida hakea perusteluita sille, että Håkon Frillellä olisi ollut mitään yhteyttä Rillankiveen — ei nimeen eikä siihen kiveen, joka nyt tunnetaan tällä nimellä.

Voimme siis tehdä sen johtopäätöksen, että lähdeaineistossa mikään ei viittaa siihen, että nykyisellä, virallisella Rillankivellä olisi ollut mitään tehtävää Pähkinäsaaren rauhan yhteydessä. Siitä on vasta verraten myöhäisenä ajankohtana tullut kulmarajapyykki kolmen maakunnan, Hämeen, Savon ja Pohjanmaan välillä tai pikemmin vastaavien läänien välillä, jotka vuonna 1634, erilaisine myöhemmin toteutuneine rajankäyntiä ja nimityksiä koskevine muutoksineen, korvasivat maakunnat hallintoyksikköinä. Luultavasti Rillankivi on vakiintunut kulmarajapyykkinä vasta vuosina 1775—76 toteutetun Wetterstedtin läänijaon yhteydessä. Nimi sen sijaan on van-

hempi ja todennäköisesti johdettu historiallisten maakuntien Pohjanmaan, Hämeen ja Savon välistä kulmarajapistettä tarkoittavasta, toiminnallisesta käsitteestä ”Trelandsstenen”. Meidän täytyy olettaa Rillankivi-käsitteen seuranneen mukana kulmarajapisteen siirtyessä Maanselkää pitkin idästä länteen ja sen jälkeen etelään. Tätä voidaan nimen osalta seurata vihjauksenomaisesti 1600-luvun ensimmäisestä epävarmuudesta sen paikallistamisessa ilmisevään erimielisyyteen 1700-luvun keskivaiheilta pohjalaisten, hämäläisten ja savolaisten välillä.

IV

Anja Sarvaksen mukaan kiinnitettiin vuonna 1971 huomiota neljään toistensa lähellä sijaitsevaan kiveen tai kiviröykkiöön Oulaisten Matkanivan kylässä. Kalliokankaan tilan mailla sijaitsevina ne ovat kirjallisuudessa tulleet tunnetuiksi Oulaisten Kalliokankaan merkkikivinä.

Näissä kivissä herätti huomiota se, että niihin oli hakattu mm. kirjain ”M” ja kruununuja (Kuva 10). Jo nykyisen isännän isä oli ollut niistä tietoinen, mutta oli ollut sitä mieltä, että kyse oli vanhasta kylänrajasta.

Kun pian sen jälkeen noin 1,5 km edellisistä löytyi viideskin kivi, johon oli hakattu kruununmerkki, hälytettiin Muinaistieteellinen toimikunta, ja arkeologi Anja Sarvas tuli vuonna 1972 paikalle tutkimaan asiaa lähemmin. Tuloksena tästä oli raportti, joka nykyään löytyy Museoviraston Esihistorian toimistosta, sekä artikkeli, jonka otsikko hieman sensaatiomaisesti kuuluu *Oulaisten Kalliokankaan merkkikivet — Pähkinäsaaren rauhan rajapyykkejä?*³⁸

Nämä viisi kiveä sijaitsevat Anja Sarvaksen havaintojen mukaan yleisesti kaakoon toisistaan (niiden keskinäiset etäisyydet ovat 13 m — 36 m — 12 m — 1,5 km), niin että kivi n:o 1 on niistä luoteisin. Kiveen n:o 1 on hakattu sekä ”M” että kruununmerkki, samoin kiveen n:o 2, no:ssa 3 on havaittu vain kruununmerkki, no:ssa 4 vain ”M”, kun taas no:sta 5 kruununmerkin lisäksi löytyy merkintöjä, jotka voidaan tulkita ”NS”:ksi tai ”N5”:ksi. Kaikki kruunut ovat aaltomuototyyppiä, jossa on korkealla sijaitseva poikittaispalkki (piirros no:n 1 kruunusta (AS liite 5) ei mittäin vastaa taputteesta otettua valokuvaa (AS liite 6 ja tässä Kuva 10)).

Se seikka, että paikkakunnan vanhemman sukupolven mielestä luultavasti oli kyse vanhasta kylänrajasta, verrattuna siihen tosiasiaan, että ”M”:llä ja kruununmerkeillä varustetut kivet on löydetty Matkanivan kylän mailta, olisi ehkä saanut skeptikon arvelemaan, että mahdollisesti oli kyse Matkanivan kylän ja kruununmaiden välisistä rajapyykeistä. Mutta luultavasti ei ole lainkaan juolahtanut Anja Sarvaksen mieleen, että asian laita saattaisi olla näin. Sen sijaan hän kiinnittää huomion siihen, että useat tutkijat ovat antaneet Pähkinäsaaren rauhan rajan kulkea Pyhäjokea pitkin ja että erityisesti Kustaa Vilkuna on ollut sitä mieltä, että itse joki on pysynyt Novgorodin karjalaisten hallinnassa, niin että raja on kulkenut joen lounaispuolella päätyäkseen Pyhäjoen suusta etelään sijaitsevaan pieneen Petäjäisojaan.

Anja Sarvas arvelee nyt, että tutkitut rajakivet hyvinkin ovat voineet kuulua tähän rajankulkuun, vaikka ne sijaitsevat niinkin kaukana kuin 2 km Pyhäjoesta etelään. Täytyy nimittäin muistaa, että Pyhäjoki noin 600 vuotta sitten oli isompi joki kuin nykyään ja että varmaan on haluttu sijoittaa rajapyykit kuivalle maalle. Artikkeliiin liittyvä varta vasten piirretty kartta rajakivien sijainnista osoittaa niiden sijaitsevan harjanteella, joka kulkee suoperäisen alueen läpi kaakko—luode suuntaan.

Kuva 10. Matkanivan kiven n:o 1 kruununmerkki kuvattuna taputteesta, valok. H. Malmgren 1973, museovirasto, esihistorian toimisto nr. 41023.

Artikkeli osoittaa, kuinka heikolle pohjalle rakennetut teoriat saadaan kehäpäätelmillä vahvistamaan toisiaan. Ilman Vilkunan teoriaa rajan kulusta Pyhäjoen lounaisrantaa pitkin — teoriaa, joka on pelkkä olettamus — Anja Sarvaksella ei olisi lainkaan ollut perustaa yhdistää näitä kiviä Pähkinäsaaren rauhaan: näin ollen hän ei itse yhdistä ”M”-merkkiä kuningas Maunuun. Mahdollisesti hän on sitä mieltä, että sen täytyy edustaa venäläistä osapuolta, kun kruunut kerran olisivat ruotsalaisia. Jää selvittämättä, mitä ”M” ilmaisisi Pähkinäsaaren rauhan yhteydessä.

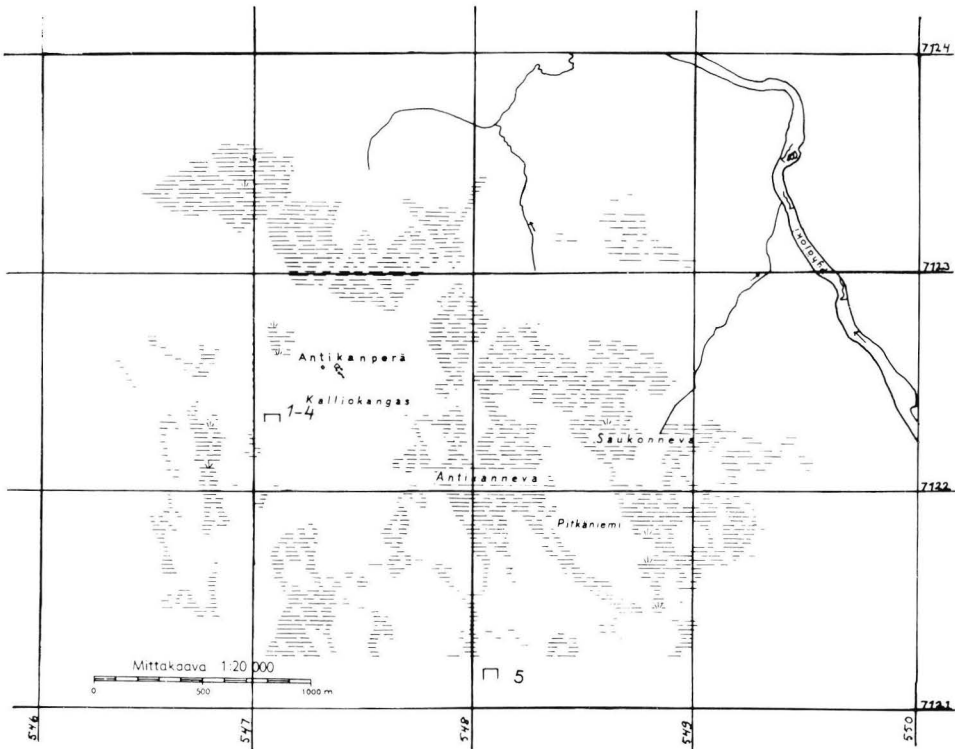
Tällaisista heikkouksista huolimatta Anja Sarvaksen teoria on otettu mukaan uudempaan kirjallisuuteen. Seppo Suvanto hyväksyy siten *Suomen historiassa* otsikon ”Rajakiviä Oulaisissa” alla yhteyden Vilkunan teorian ja Oulaisten merkkikivien välillä.³⁹ Samoin Kyösti Julku, ensin kirjassa *Faravidin maa*, kirjoittaa, että kivet ovat ”varmuudella keskiaikaiset valtakunnan rajan merkit”. Myöhemmin kirjassa *Kvenland — Kainuunmaa* vuodelta 1986, jossa hän kylläkään ei mainitse kiviä tekstissään, hän siitä huolimatta kolmella sivulla esittää kivistä kuusi kuvaa, samat jotka löytyvät Anja Sarvaksen artikkelista. Kiven n:o 1 kuvatekstissä sanotaan, että ”tämä [kruunu] on varmuudella tyyliltään keskiaikainen”, ja vastaavasti kivien n:o 1 ja 2 taputteista otettujen valokuvien teksteissä: ”kruunuun . . . keskiaikaan kuuluvat piirteet”; ”Taputteesta näkyvät jälleen keskiaikaisiin kruunumerkkeihin kuuluvat varsin karkeat peruslinjat selvästi”.

Kummassakaan tapauksessa ei selitetä, miten kruunujen ajoittaminen keskiaikaan pitää perustella — perustelua ei ainakaan voida etsiä keskiajan rahoista ja sineteistä tuntemistamme kruunuista, sillä niiden muotoilu on aivan toisenlainen. Tässä yh-

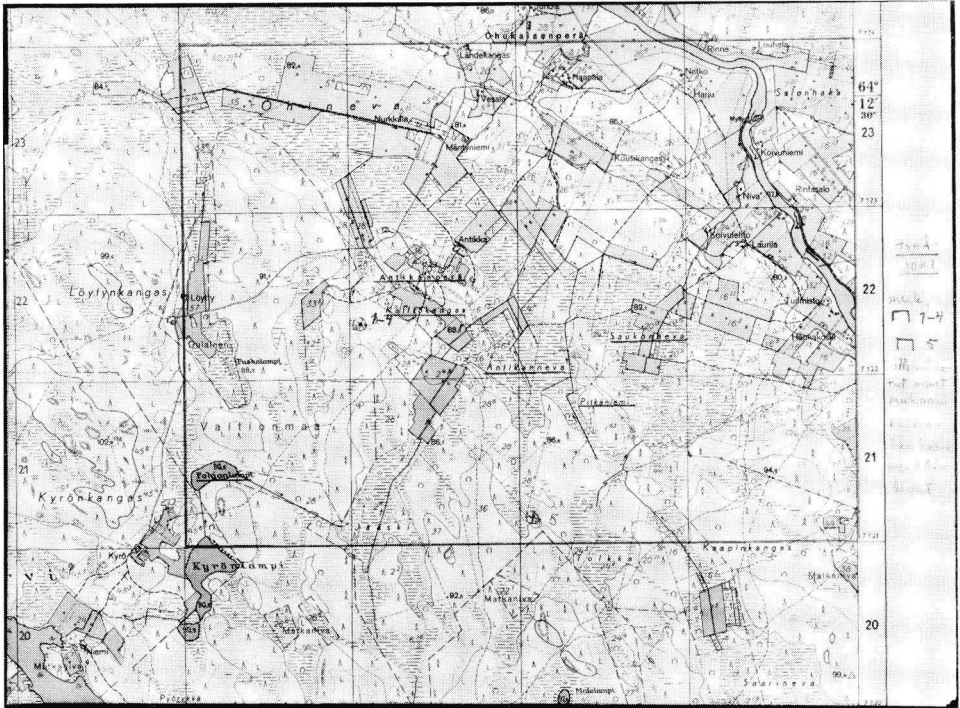
teydessä on huomiota herättävää, että ensin mainitussa näkyvä valokuvassa liiduttu kuva kiven n:o 1 kruunusta tyyliältään eroaa jyrkästi samasta kruunusta otetun taputteen valokuvasta. Siitä huolimatta ne ovat siis molemmat ”varmuudella keskiaikaisia”.⁴⁰

Kuten aikaisemmin mainittiin, meillä ei ole tietoa kruunun käytöstä rajakivien yhteydessä keskiajalla. Muotoilultaan Oulaisten kruunut, samoin kuin Rillankiven kruunu, vastaavat typologisesti täysin niitä aaltomuotokruunuja, joita olemme nähneet käytetyn 1700- ja 1800-luvulla ja joita lisäksi tiedämme käytetyn läheisellä Pyhäjoen ja Kalajoen välisellä rajalla vuodelta 1761. Typologisesti Oulaisten kruunujen täytyy siis pikemmin olettaa olevan peräisin 1700- ja 1800-luvun paikallisrajoista kuin keskiajan valtakunnanrajoista. Kruunujen läsnäolo ei siis voi tukea teoriaa kivien yhteydestä Pähkinäsaaren rauhan rajaan. Sen takia täytyy tutkia, eikä kiville löytyisi selitys myöhemmästä, paikallisesta yhteydestä. Tämä tutkimus voi tuloksekkaasti alkaa Anja Sarvaksen työpöydältä.

Museoviraston Esihistorian toimistosta löydämme kansion *Oulainen Matkaniva Kalliokangas 56*, jossa on Anja Sarvaksen raportti *Merkkikivien (rajapyykkien?) tarkastus 1972* (päiv. 20. 1. 1974), eripainos edellä mainitusta artikkelista, useita valokuvia, alkuperäispiirustus siihen karttaan, joka liittyy artikkeliin (Kuva 11) sekä pe-

Kuva 11. Anja Sarvaksen ”Kuva 2. Kalliokankaan merkkikivet sijaitsevat Pyhäjoen lounaispuolitse kulkevalla harjanteella, jonka molemmiin puolin on alavia suoperäisiä maita. Ote peruskartasta n:o 2433 03.” (Haik 1973, s. 26).

Kuva 12. Peruskartta 2433 03 (1955), jossa Anja Sarvaksen rastimat merkkikivet, sekä hänen ohjeensa Kuvan 11 puhtaaksi piirtäjälle.

ruskartta n:o 2433 03 (vuoden 1955 painos), joka oli piirustuksen perustana ja johon on merkitty ohjeita puhtaaksi piirtäjälle (Kuva 12).

Kiintoisaa on suhde piirretyn kartan ja peruskartasta löytyvien, mutta piirustukseen siirtämättömien tietojen välillä. Piirretyn kartan sisällönhän pitää luoda perusta teorialle merkkikivien yhteydestä Pähkinäsaaren rauhaan. Muutamia luonnonnimiä ja yhtä asutusnimeä lukuunottamatta on siirretty ainoastaan vesistöä koskevia tietoja. Erityisesti on jätetty siirtämättä peruskartan tiedot olemassaolevista rajoiloista, sekä kylien että tilojen rajoista. Tällöin lukija saa Anja Sarvaksen artikkelista sen selvän vaikutelman, että Oulaisten merkkikivien ja olemassaolevien rajoilojen välillä ei ilmeisesti ole mitään yhteyttä. Jos kuitenkin tarkastelee, mihin Anja Sarvas on rastinut kivet peruskarttaan 2433 03, huomaa heti, että itse asiassa tällainen yhteys näyttää olevan.

Tosiasia on, että Anja Sarvas on rastinut kiven n:o 5 peruskarttaan melkein tarkalleen Matkanivan kylän tilojen 1.2 ja 36 väliselle rajalle sen paikan välittömään läheisyyteen, missä tilojen 1.2 ja 28.1 välinen raja yhtyy edelliseen. Kiven n:o 5 yhteys tähän nykyiseen rajaan käy selvästi ilmi yhteisesti rastittujen kiven n:o 1—4 sijainnista. Nämä eivät tosin sijaitse millään nykyisellä rajalinjalla, mutta jos pidenämme tilojen 1.2 ja 36 välistä rajaa luoteiseen suuntaan, huomaamme kiven n:o 1—4 sijaitsevan taas melkein tarkalleen tällä linjalla. Näyttää siis siltä — sillä ehdolla, että kivet on tarkasti rastittu — että kaikki viisi kiveä sijaitsevat samalla pidenne-tyllä, nykyisellä rajalinjalla.

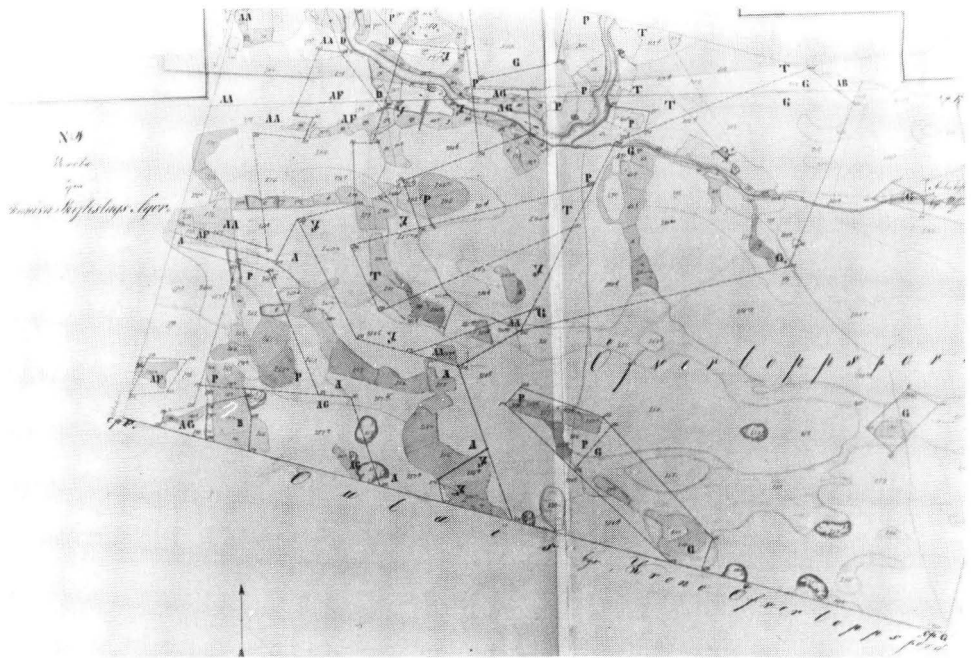
Millä rajalinjalla nämä viisi kiveä sitten näyttäivät sijaitsevan? Sen suunta on kaakko—luode, sitä voidaan seurata pisteestä, joka on noin 1 km kaakkoon kivistä n:o 5, ja se on pitkällä osuuksilla raja Matkanivan kylän tilojen ja valtionmaan välillä. Jos pidennämme rajalinjaa edelleen luoteeseen kivistä n:o 1—4, huomaamme, että linja taas osuu yksin vielä olemassa olevan rajan kanssa noin 1,3 km luoteeseen näistä kivistä. Muutamia katkoja lukuunottamatta voimme seurata tätä rajalinjaa melkein 9 km:n matkalla, ennen kuin se luoteessa kääntyy melkein suoraan pohjoiseen päättyäkseen noin 2,4 km:n jälkeen Pyhäjokeen. Tällä osuudella se on joko Matkanivan kylän tilojen keskinäinen raja, näiden ja valtionmaiden tai näiden ja naapurikylien maiden välinen raja.

Jos tarkastelemme lähemmin niitä tiloja, joilta löydämme toisaalta kivet n:o 1—4 ja toisaalta kiven n:o 5 (vrt. Kuva 12), voimme todeta, että nykyisin Matkanivan kylään kuuluva tila n:o 36 on erotettu valtion metsämaasta 20 V 1922 annetun Asutuslain mukaan.⁴¹ Rajalinja, jolla kivi n:o 5 sijaitsee, oli siis sitä ennen Matkanivan kylän maiden ja valtion metsämaan välinen raja. Tila, jolla kivet n:o 1—4 sijaitsevat, muodostettiin antamalla lisämaata valtionmaista tilalle n:o 31.4, joka kuului Aaron Emil Ruokokoskelle. Se mitattiin vuonna 1940 ja rekisteröitiin 5. 7. 1942.⁴² Siihen asti kivet n:o 1—4 ovat siis voineet toimia rajapyykkeinä Matkanivan kylän maiden ja valtionmaiden välillä.

Jotta jutusta ei tulisi tarpeettoman pitkä, siirrymme taaksepäin isonjaon aikaan, joka oletettavasti on ollut alueen nykyisten rajaolojen lähtökohta. Isojako aloitettiin 1740-luvun jälkipuoliskolla ja vietiin sen jälkeen päätökseen vaihtelevalla nopeudella maan eri osissa ja vaihtelevalla sisällöllä poliittisten suhdanteiden mukaan. Pohjanmaalla se aloitettiin vuonna 1750 metsänjaolla ja verollepanolla. Se eteni suurin piirtein niin, että ensin käytiin jakokunnan rajat toisia jakokuntia tai kruunun metsiä ja maita vastaan, ellei sitä jo aikaisemmin ollut tehty. Sen jälkeen jakokunta pantiin verolle, kruunun liikamaa erotettiin, jolloin piti ottaa huomioon, ”att densamma om möjligt är, må blifva i sammanhang på ett ställe och utan blandning med samfällighetens ägor uttagen och afskiljd”, minkä jälkeen itse isojako voitiin toteuttaa.⁴³ Pohjanmaalla kuten muuallakin saattoi kuluä pitkä aika toimituksen aloittamisesta sen päätökseen saattamiseen. Synä tähän olivat sekä työn laajuus suhteessa siihen työvoimaan, joka voitiin panna liikkeelle, että mainitut vaihtelevat poliittiset asenteet tähän kysymykseen. Pyhäjoen pitäjän osalta aikaväli ilmenee Eero Matinollin laatimista taulukoista.⁴⁴

Kahdesta vuosina 1846—47 valmiiksi saatetusta kartasta, jotka löytyvät Maanmittauslaitoksen arkistosta kohdalla Pyhäjoki, Oulun lääni, kokoelmasta ”Storskiftes karta jämte 2 delnings och rösebeskrifning”, näkyy, että isojako myös ”Matkaniva skiftelags ägor”:in osalta on viety päätökseen.⁴⁵ Näistä kartoista löydämme myös edellä mainitun rajalinjan koko noin 9 + 2,4 km:n pituudeltaan. Ensimmäisessä kartassa, F9:d 2/12, joka esittää alueen luoteisen osan, rajan kohdalla oleva teksti ilmoittaa, että ”Oulais by widtager längs med denna sidan”, kun taas toisen eli kaakkoisosan kartan, F9:d 2/17 (ks. Kuva 13), teksti ilmoittaa, että rajalinjan lounaispuolella oleva alue on ”Oulais bys Krono öfverloppsjord”, so. se maa, joka ennen itse isojakoa erotettiin kruunulle mahdollisesti jaettavaksi uudisasutukselle, jos maan hyvyysaste sen salli.

Isonjaon karttaan tilojen rajat on merkitty numeroitujen pyykkien avulla, joista suuri osa edelleen voidaan tunnistaa nykyajan peruskartasta. Siten se piste, joka nykyään erottaa tilat n:o 1.2, 28.1 ja 36 ja joka Anja Sarvaksen rastimisen mukaan

Kuva 13. 4. karttaosa Matkanivan jakokunnasta vuosilta 1846—47. MHA F9:d 2/17.

sijaitsee kiven n:o 5 välittömässä läheisyydessä, on identtinen isonjaon kartan pyykin n:o 550 kanssa. Kuten näimme, kivistä n:o 5 löytyi kruunun lisäksi merkintöjä, jotka voitiin tulkita ”NS”-ksi tai ”N5”-ksi — ja Anja Sarvaksen artikkelin piirroksista ja valokuvasta päätellen jälkimmäinen vaihtoehto tuntuu todennäköisemmältä. Siksi on lähellä tulkita ”N5” jäännökseksi alkuperäisestä ”N550”-sta.

Sitä vastoin kiviä n:o 1—4 ei voida saattaa minkään isonjaon kartan numeroitujen pyykkien läheisyyteen — ei ainakaan niiden etäisyyden suhteessa kiveen n:o 5 ollessa Anja Sarvaksen ilmoituksen mukainen. Siten kiven n:o 1—4 ja kiven n:o 5 väliseen etäisyyden pitää olla noin 1,5 km, ja jos karttaan tehty merkintä on tarkka, kyse on 1,55 km:stä. Jos vertaamme tätä etäisyyttä isonjaon kartassa ilmoitettuun, se vastaa tarkalleen etäisyyttä pyykin n:o 550 ja c[ognecterings]p[unktet] F:n välillä (F on konnektiopiste 1. osan (F9:2/12) ja 4. osan (F9:d 2/17) välillä). Kartan mittakaavan mukaan tämä etäisyys on nimittäin 2623 kynnärää (= 1,55 km). Konnektiopiste on siis voitu valita kiviimme n:o 1—4 liittyen.

Kuten mainittiin, isonjaon toimittaminen on voinut alkaa ja myös kruunun liikamaan erotus on voinut tapahtua kauan ennen kuin isojako saatiin päätökseen. Jos otamme tarkasteluun mukaan ”Femte kartedelen öfver En del Ägor uti Oulais Kapell . . . till storskifte afmätte Åren 1832 och 33 af J.A. Westerstråle” (F9:d 3/5), löydämme tästä kyseisen, karttaosista 1 ja 4 tutun rajalinjan, johon kuuluu konnektiopiste F. Huomaamme siis, että isonjaon toimitus on aloitettu viimeistään vuonna 1832 mutta kyseisen alueen osalta viety päätökseen vasta vuosina 1846—47. Mutta huomaamme myös, että Matkanivan kylän maiden ja kruunun liikamaan välinen rajalinja, johon kuuluu ”cognecterings punkt F”, oli olemassa jo vuonna 1832. Ni-

mitykset 1., 4. ja 5. karttaosa osoittavat sinänsäkin, että niiden täytyy kuulua yhteen ja samaan syntyprosessiin ja että karttaosien 1 ja 4 siis samoin kuin karttaosan 5 täytyy olla peräisin ainakin vuosilta 1832—33.

Vuosina 1846—47 isonjaon toimituksen loppuun saattamisen jälkeen vahvistettiin siis tilojen uusi jako. Tämä jako rekisteröitiin jo olemassaolevien karttojen perusteella siten, että rajat merkittiin pyykeillä, jotka numeroitiin. Ne pyykit, jotka alun perin ovat erottaneet erotetun maan Matkanivan jakokunnasta, ovat olleet vain isollejaolle relevantteja, ja ne otetaan mukaan rajapyykkikuvaukseen vain, mikäli niistä tuli rajapisteitä myös jaettujen tilojen välillä tai näiden ja kruununmaan välillä. Siksi emme löydä kiviä n:o 1—4 rajapyykkikuvaukseen vietyinä, ja kiven n:o 5 löydämme vain, jos se olisi identtinen pyykin n:o 550 kanssa. Että asian laita tosiaan on näin, ilmenee siitä, että ei edes kulmarajapyykkiä, missä raja kääntyy pohjoiseen päättyäkseen Pyhäjokeen, ole otettu mukaan rajapyykkikuvaukseen, vaikka se, samoin kuin kuvauksen pyykit n:o 377, 378 ja 379, kuuluu tilan 10 + 12 rajan merkintään.⁴⁶ Mikään isonjaon toimituksesta johtuva uusi raja ei kuitenkaan yhdisty siihen.

Esitetystä voimme siis tehdä sen johtopäätöksen, että Oulaisten merkkikivet viimeistään vuonna 1832 ovat kuuluneet rajalinjaan, joka on erottanut Matkanivan jakokunnan maat kruunun liikamaasta. Kuitenkin raja on todennäköisesti vanhempi. Sillä vaikka vuosien 1832—33 toimituksen yhteydessä sanotaan, että tilat on ”å storskift blifvit mätte”,⁴⁷ osoittaa maanmittari Carl H. Hårdin ”Redovisning för storskiftes göromålen” vuosilta 1845 ja 1846, että Matkanivan kylän kohdalla isojako itse asiassa aloitettiin jo vuonna 1753, kun maanmittari J. Vikar mittasi peltoja ja niittyjä verollepanoa varten, ja että tämä verollepano oli toteutettu vuonna 1768. Vuonna 1831 maanmittari A. Cajanus sitten suoritti uuden mittauksen, kun taas G.H. Odenvall vuonna 1837 aloitti isonjaon, jonka kuitenkin vei päätökseen Carl Hård vasta vuosina 1845—46.⁴⁸

Emme voi olla täysin varmoja asiasta, mutta on siis mahdollista, että se rajalinja, johon Oulaisten kivet n:o 1—5 kuuluvat ja jonka totesimme olleen olemassa vuosina 1832—33, on peräisin aikajaksolta 1753—68. Siis samalta aikajaksolta, jona toinen maanmittari samasta läänistä kävi pitäjänrajan sen pitäjän ympärillä, missä Oulaisten merkkikivet sijaitsevat, ja merkitsi rajan pyykeillä, joihin hakattiin kruunuja, jotka muotoilultaan täysin vastaavat Oulaisten kivien kruunuja.

Oulaisten merkkikiviä täytyy siis pitää ilmauksena siitä käytännöstä, jota tällä aikakaudella noudatettiin maanmittauksessa ja rajankäynnissä.⁴⁹ Kirjain ”M” selittyy luontevasti viittauksena Matkanivan kylän maihin rajan toisella puolella, kun taas kruununmerkin pitää näyttää joko, että toisella puolella oleva maa on kruununmaata, tai sitten kruununmerkin pitää pelkästään osoittaa rajan virallinen luonne: sen on merkinnyt isonjaon suorittamiseen valtuutettu maanmittari.

Pähkinäsaaren rauhan kanssa Oulaisten merkkikivillä ei ole mitään tekemistä: niiden oikea yhteys suorastaan paistaa siitä kartta-aineistosta, jonka parissa Anja Sarvas on työskennellyt.

V

Tämä rajamerkkejä ja rajakiviä käsittelevä tutkielma on paljastanut joukon lähdekriittisiä heikkouksia Pähkinäsaaren rauhan rajan kulkua koskevien teorioiden laattimisessa.

Ensiksi ei ole etsitty vaihtoehtoisia ratkaisuja omiin teorioihin. Näin on menetelty, vaikka tilastollinen todennäköisyys, että tietty vastalöydetty rajakivi liittyisi Pähkinäsaaren rauhan rajaan, on äärettömän pieni. Vaikka edellyttäisimme, ettei kaikkia Pähkinäsaaren rauhan rajan rajapisteitä olisi mainittu erikseen sopimuksen tekstissä, tällaisten pisteiden määrä ei ole voinut olla kovin suuri. Vertailun vuoksi voidaan mainita, että pelkästään Finlands Medeltids Urkunder'in tarkastus tuottaa tulokseksi tiedon ainakin tuhannesta rajapisteestä, ja useimmissa tapauksissa vain, koska rajapisteistä on ollut kiistaa. On täytynyt olla monia muita, joita ei ole koskaan ollut syytä kirjoittaa muistiin. Lukuisat hallinnolliset muutokset eri tasoilla ovat luoneet uusien rajankäyntien tarpeen ja ovat antaneet muiden vaipua unohtuiksi. Vihdoin isojako on kääntänyt paikalliset rajaolot ylösalaisin. Pelkästään yhdessä ainoassa jakokunnassa kuten Matkanivan kylässä sen toteuttaminen loi melkein tuhannen uuden rajapisteiden tarpeen. Kuitenkin on oletettu olevan yhteys tällaisten rajapyykkien ja vuoden 1323 rajan välillä pelkästään sillä perusteella, että kiven yhteyttä toisiin rajalinjoihin ei välittömästi tiedetty. Näin siitä huolimatta, että arkistot sisältävät runsaasti aineistoa, josta tällaisia yhteyksiä voitaisiin etsiä. Edellä käsiteltyjen kiven osalta tätä aineistoa tuskin on käytetty loppuun tämän tutkielman myötä. Toiseksi ei ole etsitty — eikä siksi ole voitu käyttää — mahdollisuuksia falsifioida teoriannuodostusta. Sen sijaan on selvitty olettamuksilla, sekä kruunusymbolin käytöstä Pähkinäsaaren rauhan rajan yhteydessä yleensä että tässä erityisessä tapauksessa käytetyn kruunusymbolin ajoittamisesta keskiaikaan.

Kaikkein hämmästyttävintä ehkä on, että Pähkinäsaaren rauhan rajan lumoavuus tutkimusongelmana on ollut niin suuri, että tutkijat ovat jättäneet huomioon ottamatta, että historiallisten teorioiden tieteellinen mielenkiinto on vain vähäinen, jos niihin ei ole todellista lähdepohjaa eikä ole toiveita sellaisen lähdepohjan löytämisestä.

Rillankiven ”muistomerkkin” ulkoiset puitteet ovat nykyisin hyvää vauhtia rappeutumassa. Goottilaisin kirjaimin kirjoitettu teksti (ks. Kuva 2), joka käden vapiseutta antaa Håkon Frillen toimia kiven alullepanijana ja vihjailee Pähkinäsaaren rauhan rajakiven roolista, on nyt kosteuden vahingoittama ja paikoitellen hyvin hankalasti luettavissa. Lasilevyt, joiden pitäisi suojata nykyaikaisia läänin- ja pitäjänvaakunoita, ovat taas osaksi sirpaleina.

Voi vain toivoa, että tämä prosessi saa jatkua rauhassa ja että tästä eteenpäin — sen sijaan, että luodaan Rillankiven tapaisia pseudo-muistomerkkejä — pidetään huolta olemassaolevista todellisista muistomerkeistä. Tämä koskee esimerkiksi jäljellä olevaa osaa Karl Holmlundin vuosina 1760—61 rajanmerkintään käyttämistä 200 rajapyykistä.

Tästä rajasta peräisin olevat kivet, jotka olivat huomattavan maakiven, kulmarajapyykin n:o 191 naapureina, ovat sijainneet osaksi metsämaalla, missä uudenaikaiset metsänhakkumenetelmät eivät anna tällaisille kooltaan vaatimattomammille kiville suuria mahdollisuuksia säilyä, osaksi ojien vieressä. Näitä ojia on hiljattain kaivettu uudelleen nykyaikaisilla koneilla, jotka eivät myöskään ole jättäneet paikalleen näitä kiviä, jotka on merkitty Karl Holmlundin kauniisti maalattuun karttaan. Joku voisi olla sitä mieltä, että kun kuitenkin tiedetään tarkasti, mitä nämä kivet edustavat tai edustivat, ja nykyään yhtä tarkasti tiedetään, missä tämä raja kulki ja osittain kulkee vieläkin, on kiven säilyminen vähemmän tärkeää. Mutta se on väärin.

Muistomerkki, jonka historiallinen merkitys ja yhteys tunnetaan, on paljon mielenkiintoisempi kuin jokin Rillankivi, josta voidaan laatia vain hämäriä teorioita.

Jollei kivi n:o 122 olisi säilynyt meidän päiviimme asti ja jollemme tietäisi sen olevan peräisin vuosina toimitetusta 1760—61 rajankäynnistä Pyhäjoen ja Kalajoen välillä, meillä olisi ollut yksi mahdollisuus vähemmän — ehkä ei mitään mahdollisuutta — falsifioida ne uhkarohkeat teoriat Rillankivestä ja Oulaisten merkkikivistä, jotka ovat olleet kriittisen tarkastelun kohteena tässä tutkielmassa.

Suomentanut *Inger Toudal*

Viihteet

¹ E. Kähönen, *Vanha Äyräpää* I, Helsinki 1959, s. 57—8; vrt. myös Jarl Gallén, *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns*, Helsingfors 1968, s. 73.

² O.S. Rydberg, *Sverges Traktater* V, Stockholm 1903, s. 94—110; B.E. Hildebrand, *Om Nöteborgska Freden och Sveriges gräns mot Ryssland från år 1323 till början af 17:de århundradet. (VHAH XX)*, Stockholm 1852, s. 223—51; T.J. Itkonen, *Om gamla gränsmärken mellan Sverige—Finland och Ryssland, Finskt Museum* 58, Helsingfors 1951, s. 25—45.

³ Itkonen tulkitsee varovaisesti ”koukun” Ruotsin merkiksi, ilmeisesti koska hän käsittää ristin venäläiseksi. Jos tämä on syynä tulkintaan, se on kuitenkin kyseenalainen, ottaen huomioon, miten yleinen risti oli rajamerkinä Ruotsi—Suomessakin, vrt. Itkonen, s. 27; ks. myös Seppo Suvanto, *Satakunnan ja Hämeen Keskiaikainen Rajalaitos, Tampereen yliopisto, Historian Laitos, Monistesarja B*, 3; Tampere 1972; sekä K.R. Melander, *Vanhimmat maanjaot*, s. 73—4, teoksessa *Suomen Maanmittauksen historia* I, Porvoo 1933.

⁴ Tähän täytyy kuitenkin lisätä, että sitä, jota tekstissä näissä kolmessa tapauksessa sanotaan ”krook”:iksi, ei ainakaan Täysinän rauhan kartassa kuvata identtisesti — mutta mahdollisesti näitä piirteitä ei ole piirretty suoraan kivistä, vrt. Kuva 1 ja 4; vrt. myös *Sverges Traktater* V:n karttaliite.

⁵ Gallén, s. 67—8.

⁶ A.A.v. Stiernman, *Samling utaf kongl. bref, stadgar och förordningar etc.*, IV, Stockholm 1760, s. 72.

⁷ *Ibid.* III, Stockholm 1753, s. 507.

⁸ Jan Eric Almquist, *Skogskommissionerna under det karolinska enväldet*, teoksessa *Svenska lantmäteriet 1628—1928* I, Stockholm 1928, s. 521—. Niteestä III karttana n:o 32 löytyy faksimile ”Parcken Kinne:skoga”:n kartasta vuodelta 1692.

⁹ C.W. Gyldeén: *Samling af författningar rörande landtmäteriet och justeringar af mått, mål och vigt i Finland* I, Helsingfors 1836, s. 50.

¹⁰ Kruunumerkin erilaisista käytöistä ks. myös *Ordbok över svenska språket* XV, Lund 1939, K 2897 (kronemärke), K 3095 (kröna), K 3097 (krönare), K 3099 (kröning). Se, että maanmittaria myös pidettiin kruunun erityisenä edustajana, käy ilmi siitä säännöstä, että missä kylästä löytyi kruununmaata, piti aina maanmittarin suorittaa isojakko. Muussa tapauksessa kylänmiehet saattoivat sopia, että joku toinen henkilö suorittaisi tehtävän, vrt. *Stadga om storskifte delning 17/8 1762, Modée, Utdrag utur alla . . . publike handlinger etc.* VIII Sthlm 1779, s. 5388—89.

¹¹ Maanmittaushallituksen arkisto (MHA), F4 18/1—15(14).

¹² Museovirasto, historian kuva-arkisto n:o 57093.

¹³ Eero Matinelli teoksessa O. Huikari, M. Huurre & E. Matinelli, *Suur-Pyhäjoen historia*, 1969, s. 332. Museoviraston Historian kuva-arkistosta, kokoelmasta *Raja- ja tiemerkit* löytyy raportteja saman rajalinjan toisista rajapyykeistä, kuten Oulaisten ja Ylivieskan väliltä sekä Haapaveden ja Nivalan väliltä.

¹⁴ Allekirjoittamaton artikkeli, *Liitto* 7. toukokuuta 1957.

¹⁵ J. Jaakkola, Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323. *Historiallisia tutkimuksia* VII, Helsinki 1926, s. 76—; vuoden 1415 teksti *REA*:ssa n:o 352.

¹⁶ Tämä vastine on nyt painettu Y.S. Koskimiehen artikkelissa Muuan Hämeen ja Pohjanmaan välisiä rajankäyntejä valaiseva asiakirja v:lta 1764, *HArk* 59, Helsinki 1964, s. 6—17.

¹⁷ Asko Vilkuna, Missä sijaitsi Hämäläis-savolaisen rajan pohjoinen päätepiste 1415? *Pyhäjärvi* 5, 1952, s. 7—12. Vrt. Matinelli, s. 333 ja T. Räisänen & K. Kumpulainen, *Pielaveden ja Keiteleen historia* I, Kiuruvesi 1981, s. 62.

¹⁸ Ensisijaisesti artikkelissa Nöteborgsfreden i etnologisk belysning, *Societas Scientiarum Fennica Årsbok* XXXIX B, nr. 3, s. 17—25 (suomenkielisenä *HAik*:ssa 1960); vrt. myös Pielavesi ja vanha raja, *Kotiseutu* 1963, s. 189—96.

¹⁹ Asiaan liittyvät dokumentit löytyvät museoviraston rakennushistoriallisesta arkistosta Pielaveden kohdalta; Hannes Siloranta-Syrjälän raportit kuitenkin museoviraston historian kuva-arkistosta kokoelmasta *Raja- ja tiemerkit*.

²⁰ Vrt. Jöns Suterin puumerkkiin vuodelta 1620 VA, 6792a fol. 195.

²¹ Tästä tehdään selkoa Silorannan Rillankiveä ja Hanhikiveä koskeissa raporteissa, vrt. viite 5.

²² Esimerkkejä ”ortodoksisen” ristin käytöstä suomalaisissa puumerkeissä löytyy esim. niistä monista puumerkeistä, jotka on julkaistu Pirisen teoksessa s. 181, 188.

²³ Gallén, s. 98—9, 174—85; Kauko Pirinen, *Savon historia* II: 1, Pieksämäki 1982, s. 14—19, 38—41; vrt. myös Lind, Om Nöteborgsfreden og dens grænser, *Historisk tidskrift för Finland (HTF)* 1985, Helsingfors 1985, s. 308 viite 8.

²⁴ Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimitoimiston kokoelmat (KKTK). Vrt. nimiliput Pyhäjärvi, Tuovi Kittelä (1950) ja Pyhäjärvi, Aarne Salminen (1952) nimilippuihin Pihtipudas, Erkki Savolainen (1967) ja Pielavesi, Irma Kanainen (1974).

²⁵ T. Räisänen, s. 43.

²⁶ *HArk* 59, Helsinki 1964, s. 10.

²⁷ Toimitusta lainataan sen konseptin mukaan, joka löytyy Oulun Maakunta-arkistosta, Salon tuomiokunta, Pyhäjoen käräjäkunta 1756—60 (Salo 44), ff. 447—455v; alkuperäinen VA:ssa, Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunta 1759, ff. 2323—32v.

²⁸ *Ibid.* f. 449v—450.

²⁹ *Ibid.* f. 455—455v.

³⁰ *Ibid.* f. 451.

³¹ *Ibid.* f. 451v.

³² *Ibid.* f. 451v—452.

³³ KKTK Rillankivi: Keitele, Ilona Raatikainen (1953).

³⁴ T.E. Karsten, Svensk bygd i Österbotten nu och fordom. En namnundersökning I, Helsingfors 1921 (*SSLF* CLV), s. 268 (Trilottvattnet), 377 (Trikantbåden).

³⁵ Gallén, s. 174—85; Pirinen, s. 14—19, 38—41.

³⁶ Mutta Vilkunoiden teorian kehittäessä on muunlaisiakin heikkouksia. Siten Kustaa Vilkuna syyllistyy pariin epätarkkuuteen, kun hänen pitää saada meidät vakuuttuneiksi siitä, että Rillankivi todella on vanha kolmen maakunnan rajapyykki. Näin tapahtuu esimerkiksi, kun hän lainaa vuoden 1452 rajankäyntiä ”Saujoensw . . . tedhan och rett vester norr jnd på Landzryggen” ja sitten lisää ”Näin tullaan suoraan Rillankivelle eli takaisin vanhalle rajalle” (korostus JL). Vrt. hänen artikkelinsa Pielavesi ja vanha raja, *Kotiseutu* 1963, s. 194. Mutta jos seurataan tekstin ”rett vester norr jnd på Landzryggen”, ei itse asiassa tulla Rillankivelle, vaan pikemmin Loutemäelle, ja jos sallimme itsellemme vastaavan epätarkkuuden päinvastaiseen, pohjoiseen suuntaan, ylitetään Maanselkä noin 35 km Rillankivestä. Toisin sanoen Vilkuna on tässä käynyt melko kaarevasti ”suoraan”. Jos sen sijaan seuraamme tekstin sanamuotoa, tulee Savijoensuusta lähtevä raja sijaitsemaan aika lähellä nykyistä Kiuruveden ja Pielaveden välistä, Kotajärveltä lähtevää rajaa. Sen takia on kohtuullisempaa pitää tätä rajankulkua, joka aikaisemmin oli raja Iisalmen ja Rautalammin pitäjien välillä, vuoden 1452 suorana perillisenä.

Toinen esimerkki Kustaa Vilkunan puuttuvasta tarkkuudesta löytyy, kun hän hylkää pohjalaisten Saukonlähteellä sijaitsevan Rillankiven perustelunaan: ”Saukonlähteen luona ei näet ole kookkaaksi rajakiveksi sopivaa maakiveä, mutta sellainen kylläkin on neljättä kilometriä pohjoisempaan Maanselän korkeimmalla kohdalla: Rillankivi” (korostus JL; *HAik* 1960, s. 422). Itse asiassa Vilkunan Rillankiven sijaintikohta ei ole peruskartan 331212 mukaan paljoa korkeampi kuin 180 m, kun taas Maanselkä pitkällä matkoilla on tasaisesti 200 m:n yläpuolella ja Naulavaaralla ylettyy kaksinkertaiseen korkeuteen Rillankiveen verrattuna. Kallovaaran Palovartiolla, josta pääterajapyykkiä vuoden 1446 kirjeen sanamuodon mukaan lähinnä täytyy etsiä, korkeus on 231 m. Mainitulla Loutemäellä, josta pääterajapyykkiä vuoden 1452 kirjeen sanamuodon mukaan lähinnä täytyy etsiä, korkeus on 220 m. Meidän ei kuitenkaan tarvitse mennä niin kauas: Saukonlähteen ja Rillankiven välisellä tiellä on vasemmalla kädellä 204 m korkea Varisvuori. Nämä epätarkkuudet ovat vähemmän viattomia kuin miltä ne ehkä näyttävät, sillä niiden tarkoitus voi ainoastaan olla väärällä perusteella saada lukija vakuuttuneeksi Vilkunan näkemyksen oikeellisuudesta.

³⁷ Eric Anthoni, *Finlands medeltida frälse*, Hfs 1970, vrt. henkilöhakemisto. Erityisesti Häkon Frillestä, ks. Ätten Frille och dens frändskap till Magnus Tavast, *HTF* 1956, s. 103—22. Bengt Lydekeson mainitaan todistettavasti ensimmäisen kerran Ylä-Satakunnan kihlakunnantuomarina vuonna 1419; mutta

koska hän aikaisemmin oli Piikkiön kihlakunnantuomarina, jossa häntä vuonna 1412 seurasi Häkon Frillen serkku Tuve Niklison (myös vuoden 1415 tuomarikollegion jäsen), on todennäköistä, että hänet jo vuonna 1412 oli siirretty Ylä-Satakuntaan; vrt. Eric Anthoni teoksessa *Äldre svenska frälsesläkter* I: 2, Sthlm 1965, s. 129.

³⁸ Anja Sarvas, Oulaisten Kalliokankaan merkkikivet — Pähkinäsaaren rauhan rajapyykkejä? *HAik* 1973, s. 25—31.

³⁹ *Suomen historia* 2, Espoo 1985, s. 71.

⁴⁰ Kyösti Julku (toim.), Faravidin maa. Pohjois-Suomen historia, *Studia Historica Septentrionalia* 9, Rovaniemi 1985, s. 98; idem, Kvenland — Kainuunmaa, *Studia Historica Septentrionalia* 11, Rovaniemi 1986, s. 157—60. Ks. nyttemmin myös Kyösti Julku, Suomen itärajan synty, *Studia Historica Septentrionalia* 10, Rovaniemi 1987, s. 407—13 (408: ”Jos merkkikivet eivät ole Pähkinäsaaren rauhan jonkinlaisia epävirallisia merkkejä, niin jää toistaiseksi täydeksi arvoitukseksi, mitä ne voisivat olla. Mikään myöhempi tunnettu raja ei ole kulkenut tätä tietä.”); ja Igor Shaskol'skij, *Bor'ba Rusi za sochranenie vychoda k Baltijskomu morju v XIV veke*, Moskova 1987, s. 137 viite 191.

⁴¹ Maanmittaushallituksen arkisto (MHA): Uudistusten Luettelo Oulun Lääni III, f. 1215v.

⁴² MHA: F 159 1/22—26.

⁴³ Isonjaon alkuvaiheita Pohjanmaalla on käsitelty Sakari Kuusen väitöskirjassa *Isonjaon alkuvaiheet Pohjanmaalla*, Helsinki 1914 (myös *HArk*:ssa 24), ks. erityisesti s. 38—9, 54—5, 75—6; tärkeä on myös toinen väitöskirja: Martti Kovero, *Valtion Uutisasutus Ruotsin—Suomessa jälkeen Ison-Vihan*, Hki 1909, erityisesti s. 58—; periaatteet esitetään teoksessa J.G.v. Bonsdorf, *Stor-Furstendömet Finlands kameralagfarenhet* I, Hfs 1833, s. 295—389; ja lyhyesti teoksessa J.Ph. Palmén, *Juridisk handbok*, Hfs 1859, s. 157—8; lainaus teoksesta Gyldén I, s. 420; vrt. myös Project til Instruction, hvarefter skogs afvittringar, utbrytningar och ägodelningar i de orter, som äro mindre bebodde, hädanefter komma at förrättas (17. 12. 1756 jälkeen), painettu liitteenä teokseen Jacob Faggot, *Historiens Fortsättning om svenska Landtmäteriet*, Sthlm 1760, s. 20—32; Instruction för samtelige Landtmätare i Finland och Österbotten 2/1 1765, Gyldén I, s. 120—23; Förordning huru Ägo-Delningar i Österbotten hädanefter måge förrättas 2/12 1766, Modée VIII, Sthlm 1774, s. 7422—26; sekä Förordning, ang. storskiftsdelningar i Finland 27/6 1775, Modée X, Sthlm 1801, s. 459—73.

⁴⁴ Eero Matinelli, s. 190.

⁴⁵ MHA: F9:d 2/1—41, ja siinä kaksi karttaa F9:d 2/12 luoteisosasta ja F9:2/17 kaakkoisosasta.

⁴⁶ Oulun Läänin Maanmittauskonttori, Kalujärjestys nr 1—1h, f. 331v, sekä siihen kuuluva kopio isonjaon kartasta; vrt. myös MHA F9:d 2/12.

⁴⁷ Ibid. f. 70—70v, 172.

⁴⁸ VA, Maanmittaus Hallitus. Kirjanpito isonjaon toimeen panosta 1845—46 (Em 17—18).

⁴⁹ Koska verollepanomenetelmässä esiintyi paikallisia vaihteluja, vrt. esim. Resolution på Allmogens Besvär 21. januar 1748 pkt. 70, Modée IV, Sthlm 1754, s. 2565, ja Förslag til en förnyad Kongl. Landtmäteri = Ordning (1752), Modée V, Sthlm 1756, s. 3384, on myös mahdollista, että kruununmerkin käyttö Oulun läänissä tällä aikakaudella oli paikallinen ilmiö.